

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий інститут права ім. І. Малиновського
Кафедра державно-правових дисциплін

Кваліфікаційна робота

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему:

Форма правління в Україні: пошук оптимальної моделі

Виконав студент 6 курсу, групи МП-63
спеціальності 081 Право

Москалюк Олександр Олександрович

Науковий керівник

кандидат політичних наук, доцент

Мартинюк Роман Станіславович

Рецензент _____

Допущено до захисту на засіданні кафедри

державно-правових дисциплін

Протокол № ____ від «__» _____ 2020 р.

Завідувач кафедри _____

Острог, 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ФОРМА ПРАВЛІННЯ ЯК СПОСІБ ОРГАНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ.....	6
1.1. Поняття та ознаки форми правління.....	6
1.2. Критерії класифікації форми правління.....	18
1.3. Чинники вибору форми правління.....	35
Висновки до Розділу I.....	50
РОЗДІЛ II. РОЗВИТОК ФОРМИ ПРАВЛІННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ.....	53
2.1. Класифікація форми правління встановленої первинною редакцією Конституції України.....	53
2.2. Класифікація форми правління закріпленої чинною редакцією Конституції України.....	64
Висновки до Розділу II.....	70
РОЗДІЛ III. ПРОБЛЕМНІ МОМЕНТИ НАЯВНОЇ ФОРМИ ПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ ТА МОЖЛИВІ ШЛЯХИ ЇХ УСУНЕННЯ.....	72
Висновки до Розділу III.....	79
ВИСНОВКИ.....	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	84

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Пошук оптимальної моделі форми правління в Україні, незважаючи на повернення в 2014 році до парламентсько-президентської республіки продовжується. Це зумовлено насамперед нестабільністю політичної системи, недосконалістю законодавства, що регулює відносини вищих органів державної влади, зокрема Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України.

В умовах сучасної політичної кризи, обтяженої соціально-економічними негативними чинниками та пандемією COVID-19 вирішення вищезазначених проблем можливе тільки в єдності і взаємодії вищих органів державної влади. При цьому, відмічаємо, що як показує досвід багатьох держав світу, вирішення навіть дуже складних суспільних проблем є можливим виключно за умов чіткого визначення ролі кожного вищого органу державної влади не тільки в системі державної влади, а й насамперед в суспільстві, їх спрямованості на розвиток правової держави, громадянського суспільства, сприяння впровадженню ефективних механізмів саморегуляції соціальних процесів тощо. Саме тому, становиться цілком очевидним, що в процесі державотворення однією із найбільш актуальних в нашій державі виступає проблема визначення оптимальної форми правління, яка буде орієнтуватися на потреби суспільства, конституційне регулювання процесу становлення і розвитку громадянського суспільства.

Сьогодні лунає низка думок щодо того, яка ж форма правління буде найкращою для України. Існують підходи, що оптимальною є нинішня, парламентсько-президентська республіка. Також пропонується як найбільш оптимальна форма правління президентсько-парламентська республіка. Також досить активно точаться дискусії щодо запровадження парламентської республіки із обмеженим статусом президента і навпаки, про президентську

республіку як найбільш оптимальну для України. Всі ці проблеми й обумовлюють актуальність даного дослідження.

Ступінь наукового дослідження теми. Дослідженнями форми державного правління та пошуку оптимальної її моделі для України займалися наступні дослідники: Авраменко Л. В., Алексеєнко І. Г., Бариська Я. О., Бостан Л. М., Ведерніков Ю. А., Волощук О. Т., Ганьба Б. П., Глотов Б. Б., Кириченко В. М., Колісник В. П., Кравченко В. В., Лемак В. В., Макарова З. С., Манько О. Є., Мартинюк Р. С., Мацієвський Ю. В., Мироненко П. В., Оніщенко О. В., Павленко Р. М., Процюк І. В., Серьогіна С. Г., Скакун О. Ф., Совгиря О. В., Сухонос В. В., Тацій В. Я., Черняк Є. В., Шаповал В. М. та багато інших. Проте, попри дослідження вказаних науковців пошук оптимальної форми правління в Україні триває й досі, незважаючи на майже як тридцятиліття з моменту проголошення незалежності України.

Мета та дослідницькі завдання . *Мета дослідження* полягає в тому, щоб в дослідженні полягає в аналізі розвитку форми правління в незалежній Україні, пошуку її оптимальної моделі

Для виконання мети дослідження необхідно виконати такі завдання :

- визначити поняття та ознаки форми правління;
- встановити критерії класифікації форми правління;
- проаналізувати чинники вибору форми правління;
- класифікувати форми правління, встановлену первинною та чинною редакцією Конституції України;
- проаналізувати проблемні моменти наявної форми правління в Україні та визначити шляхи їх усунення.

Об'єкт і предмет дослідження. *Об'єктом дослідження* є інститут форми правління . *Предметом дослідження* є форма правління в Україні.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження обрано, виходячи з поставлених у роботі мети та завдань та з урахуванням його об'єкта та предмета.

Зокрема, діалектичний метод наукового дослідження було використано при визначенні поняття та ознак форми державного правління; історико-правовий та порівняльно-правовий методи дослідження застосовано при дослідженні класифікації форм державного правління; формально-юридичний та формально-логічний методи застосовано під час аналізу форми правління за первинною та чинною редакцією Конституції України; системний підхід використовувався у вигляді системного аналізу чинників вибору форми правління; нормативно-порівняльний метод використано під час дослідження положень Конституції України та інших законів, що регулюють відносини вищих органів державної влади; методи аналіз та синтезу, індукції та дедукції використані при дослідженні проблемних аспектів наявної форми правління в Україні та шляхів їх усунення

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що сформульовані у дослідженні висновки, узагальнення та пропозиції, можуть бути використані у практичній та науково-дослідній сфері – для подальшого вивчення, впровадження та вдосконалення форми правління в Україні; у правозастосовній діяльності – з метою законодавчого вдосконалення форми державного правління; у науково-дослідній сфері – для подальшого вивчення форми правління під час науково-практичних конференцій, круглих столів та наукових семінарів тощо.

Структура магістерської роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, (які поділяються на п'ять підрозділів), висновків та списку використаних джерел. Перший розділ «Форма правління як спосіб організації державної влади» присвячений проблемі визначення оптимальної форми правління, яка буде орієнтуватися на потреби суспільства, конституційного регулювання процесу становлення і розвитку громадянського суспільства. Зокрема, у підрозділі 1.1. «Поняття та ознаки форми правління» йдеться про поняття форми правління, погляди вітчизняних та зарубіжних науковців, ознаки, які характеризують форму правління, у підрозділі 1.2 «Критерії класифікації форми правління» – про

критерії класифікації форми правління», у підрозділі 1.3 «Чинники вибору форми правління» – про чинники вибору форми правління». У другому розділі «Розвиток форми правління в сучасній Україні» йдеться про первинну редакцію Конституції України 1996 року, дослідження поняття «конституція». Зокрема, у підрозділі 2.1. «Класифікація форми правління встановленої первинною редакцією Конституції України» аналізується еволюції зміни форми правління в Україні, у підрозділі 2.2. «Класифікація форми правління закріпленої чинною редакцією Конституції України» досліджуються особливості парламентсько-президентської республіки в Україні. У третьому розділі «Проблемні моменти наявної форми правління в Україні та можливі шляхи їх усунення» йдеться про проблемні причини, які стримують формування оптимальної форми правління в державі.

У висновках відображено підсумкові результати дослідження.

Загальний обсяг кваліфікаційної роботи – 93 стор., список використаних джерел включає 102 найменувань, розміщених на 8 сторінках.

РОЗДІЛ І

ФОРМА ПРАВЛІННЯ ЯК СПОСІБ ОРГАНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

1.1. Поняття та ознаки форми правління

Варто відразу зауважити, що форма держави визначається як досить складне соціально-політичне явище, яке безпосередньо дає можливість визначити характер існування та напрями розвитку держави, властивості її устрою, правління та режиму, є виразом найбільш загальних ознак способу організації і функціонування конкретних держав¹. Саме тому, досліджуючи державу її форми ми стикаємося з такими категоріями як форма правління, форма устрою та форма державного (політичного) режиму. Напевно серед вищеперелічених елементів форми держави найбільш дискусійним як в науці конституційного права, так і в загальній теорії держави і права є форма правління, оскільки саме форма правління як наукова та доктринальна проблема, надає нам уявлення про один із найбільш важливих елементів форми держави, який безпосередньо визначає структурно-інституціональні й функціональні сторони організації верховної влади в державі, та закономірно віднесена до «вічних» наукових проблем, пошуки вирішення якої триватимуть постійно².

В зв'язку з вищезазначеним необхідно визначити поняття форми правління, оскільки незважаючи на численні дискусії серед дослідників існують різні підходи до трактування досліджуваної нами категорії.

¹ Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник. За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. С. 67-68.

² Шаповал В. Форма держави в конституційному праві. *Вісник Конституційного суду України*. 2003. № 2. С. 47-58.

Зазначаємо, що вперше наукові пошуки до розуміння форми правління виникають ще за античних часів, оскільки вже тоді видатні мислителі заклали міцний фундамент для подальшого вивчення, аналізу й дослідження держави: її змісту, сутності і, звичайно, форм, а особливо форми правління і як наслідок, багато дослідників, які вивчали державу в більш пізні часи, і далі приділяли велику увагу формам державного правління¹. Ще в часи Античності в категорія «форма правління» охоплювала усі без винятку аспекти державного життя. При цьому й сьогодні, хоча поряд із державою існує чимало інших форм суспільного єднання людей, саме держава все-таки, так чи інакше, розповсюджує свій регулюючий вплив на усі сторони суспільного життя. Саме тому, досліджуючи будь-яке суспільне явище, постійно доводиться мати справу із питанням про форми організації та діяльності держави².

В контексті вищезазначеного відомий релігійний філософ та правознавець І. О. Ільїн підкреслював, що держава – це насамперед союз людей, організований на засадах права, який об'єднаний пануванням над єдиною територією та підпорядкуванням єдиній владі³. Тому, для науки конституційного права проблематика визначення сутності форми правління відноситься до таких, що викликають найбільшу зацікавленість з практичної точки зору – організації влади в державі.

Необхідно відмітити, що уявлення науковців про те, які саме правові основи держави розкриває поняття «форма державного правління», в різні періоди історії змінювалося. Наприклад, в аграрному суспільстві значення форми державного правління зводилося лише до визначення того, яким чином заміщується посада глави держави – в порядку спадкування чи шляхом виборів. Із розпадом феодалізму і переходом до індустріального

¹ Манько О. Є. Поняття форм державного правління в конституційному праві. *Форум права*. 2009. № 3. С. 424.

² Волощук О.Т. Форма правління: поняття та сутність. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2011. Випуск 559. Правознавство. С. 33.

³ Ильин И. А. Общее учение о государстве и праве (фрагменты). *Правоведение*. 1992. № 3. С. 90.

суспільства, що супроводжувався послабленням влади монархів, появою і зміцненням народного представництва (парламенту), значущості набуло не те, як відбувається передача влади – спадково або шляхом виборів глави держави, а те, як організуються відносини між главою держави, парламентом, урядом, як взаємно врівноважуються їх повноваження, – словом, як влаштований принцип поділу влади¹.

Досліджуючи основні підходи до визначення поняття форми державного правління, необхідно відзначити наявність в сучасній науковій юридичній літературі різноманітних поглядів, що в свою чергу обумовлює актуальність досліджуваної проблематики. Так, зокрема, таку багатоманітність поглядів можемо пояснити тим, що як зарубіжні, так і вітчизняні науковці вкладають у поняття форми правління різний зміст. Водночас, якщо у російській та українській юридичній літературі притаманне намагання виразити сутність досліджуваного поняття через формулювання визначень, то в європейській фаховій науковій літературі спостерігаємо тенденцію до визначення сутності поняття через характеристику різновидів форм державного правління².

Загальновідомо, що в сучасних умовах поняття форми держави є однією з найважливіших характеристик державознавства. Форма держави є безпосереднім виразником її сутності та змісту. Так, зокрема, якщо сутність держави дозволяє установити приналежність державної влади, відповісти на запитання хто її здійснює та в чийх інтересах, то поняття форми держави відповідає на запитання як організована державна влада, якими органами представлена, який порядок утворення цих органів і порядок здійснення повноважень, якими методами при цьому здійснюється державна влада. Від того, як організована і як реалізується державна влада, залежать ефективність

¹ Бостан С. К. Форма правління сучасної держави: проблеми історії, теорії, практики: монографія. Запоріжжя: Юрид. ін-т, 2005. С. 147.

² Бариська Я. О. Форма державного правління як категорія теоретико-правової науки. *Науковий вісник Ужгородського університету* : Серія: *Право*. Ужгород : Говерла, 2011. Вип. 16. С. 12.

державного управління, стан законності та правопорядку. Тобто, тепер бачимо, чому проблема форми держави має дуже істотне практичне значення¹.

Для більш досконалого розуміння досліджуваного поняття розглянемо погляди науковців щодо нього.

На думку вітчизняного фахівця в галузі конституційного права форма правління – це елемент форми держави, який характеризує способи формування вищих органів державної влади, їх компетенцію, структуру, принципи взаємовідносин та ступінь участі населення в їх формуванні. Фактично, іншими словами, форма державного правління – це певний спосіб організації верховної влади в державі, який характеризується структурою, порядком формування, компетенцією вищих органів державної влади, встановленим порядком взаємовідносин між ними, ступенем участі населення в їх формуванні².

Фахівець в сфері теорії держави і права і порівняльного конституційного права В. М. Кириченко під формою правління будь-якої держави розуміє структуру і повноваження вищих органів державної влади, порядок їх утворення і характер взаємовідношень між ними, ступінь і форми участі громадян у формуванні вищих органів влади, ступінь впливу населення на прийняття державних рішень, тривалість повноважень і характер змінюваності вищих органів влади, способи легітимізації державної влади. На думку науковця вищезазначена категорія показує хто і як править в державі, та в чиїх інтересах здійснюється влада³.

Достатньо схожу позицію з поглядом В. В. Кириченка висловлює й дослідниця О. Ф. Скакун. На її думку, форма державного правління – це спосіб структурної організації вищої влади в державі, її поділ між вищими

¹ Волинка К. Г. Теорія держави і права: Навч. посіб. К.: МАУП, 2003. С. 58.

² Кравченко В. В. Конституційне право України : навчальний посібник. Вид. 4-те, виправл. та доповн. К. : Атіка, 2006. С. 83.

³ Кириченко В. М., Куракін О. М.. Теорія держави і права: модульний курс: Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2010. С. 43.

органами (по горизонталі) та їх правове становище (глава держави, парламент, уряд)¹.

Представник харківської школи права М. В. Цвік під формою правління розуміє елемент форми держави, який характеризує способи формування вищих органів державної влади, їх компетенцію, структуру, принципи взаємовідносин та ступінь участі населення в їх формуванні².

На думку О. В. Петришина формою правління будь-якої держави є структура та повноваження вищих органів державної влади, порядок їх утворення і характер взаємовідношень між ними, ступінь і форми участі громадян у формуванні вищих органів влади, ступінь впливу населення на прийняття державних рішень, тривалість повноважень і характер змінюваності вищих органів влади, способи легітимізації державної влади. Дана категорія показує хто і як править в державі, та в чиїх інтересах здійснюється влада³.

На думку Р. С. Мартинюка форма правління – це нормативно встановлена організація державної влади, а не її функціональна характеристика. Ігнорування правових ознак форми правління як критеріїв її класифікації ставить під сумнів значення конституції в організації державної влади. При цьому, форма державного правління, з огляду на особливості соціально-політичного середовища, у якому вона існує, може набувати відмінних проявів у політичній практиці. Проте слід зауважити те, що певна форма державного правління в різних зовнішніх умовах функціонує по-різному, зовсім не засвідчує, що тим самим змінюється її конституційно встановлена сутність⁴.

¹ Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник. К.: Алерта; КНТ ; ЦУЛ, 2009. С. 137.

² Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів; За ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2011. С. 106.

³ Теорія держави і права : підручник; за ред. О.В.Петришина. Х.: Право, 2015. С. 70.

⁴ Мартинюк Р. Класифікація форми правління: проблема вибору критеріїв. *Право України*. 2018. № 12. С. 217.

С. Г. Рябов визначає форму державного правління як організацію вищих органів державної влади, характер і принципи їх взаємодії з іншими органами держави, з політичними партіями, класами і соціальними групами. Тобто, форма правління – організація верховної державної влади і порядок її утворення. Характер форми правління в кінцевому рахунку залежить від типу суспільства. В суспільствах, не зв'язаних економічними узами обміну і змушених поєднуватися за допомогою централізованої державної влади, природною формою правління представляється монархія. Отже, фактично, там, де форма правління не сполучена з ієрархічною системою феодалної власності на землю і її верховного власника в особі самого монарха, вона приймає вигляд деспотії. Для суспільств, заснованих на обмінних відносинах між вільними, політично рівними суб'єктами – власниками, характерна республіканська форма правління¹.

На думку С. Д. Гусарєва форма правління характеризує формальний (нормативно закріплений) й одночасно фактично діючий порядок організації та здійснення державної влади стосовно:

а) формування посади глави держави та інших вищих органів державної влади;

б) побудови структури та взаємодії вищих органів державної влади між собою та народом².

Отже, враховуючи погляди науковців, можемо констатувати, що поняття «форма правління» вказує на сутнісні, базові принципи побудови системи державної влади й управління, на ключові напрями впливу державного апарату на суспільство.

Втім, як зауважила українська дослідниця С. Серьогіна, виконання одних і тих же завдань, які стоять перед суспільством, може бути здійснене

¹ Рябов С.Г. Політологічна теорія держави: Навч. посібник для студентів гуманіт. фак. вищ. навч.закладів. К.: ТАНДЕМ, 1996. С. 170.

² Теорія держави та права : навч. посіб. за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. К. : НАВС, Освіта України, 2017. С. 40.

за допомогою різних способів організації державного апарату, тобто допускає певний «композиційний плюралізм» у даній сфері¹.

Досліджуючи поняття форми правління, не можна оминати увагою й підходи зарубіжних дослідників.

Своєю чергою, швейцарський вчений Дж. К. Блунчлі трактує поняття форми державного правління як системи змінних взаємовідносин між вищими державними органами, тобто главою держави, парламентом та урядом, їх організацію і структуру².

Водночас, дещо інакше визначається форма правління французькими вченими. Наприклад, відомий французький державознавець М. Дюверже форму правління розглядає як поняття, що характеризує взаємовідносини між вищими органами держави і залежить від характеру партійної системи. Він розрізняє:

1) президентський режим із системою двох псевдополітичних партій або з багатопартійною системою, характерною для країн Латинської Америки;

2) парламентські режими з двопартійною системою за британським типом і парламентський режим з багатопартійною системою за типом країн континентальної Європи³.

У той же час, інший французький науковець Ж.-П. Жакке визначає форму правління як організацію влади, яка залежить від ступеня участі народу в її здійсненні, реалізації. Зокрема вказаний вчений виділяє:

а) форму правління, що базується на народному суверенітеті, де законодавча влада належить загальним зборам народу, а управління здійснюється виконавчою владою, що обирається і контролюється народом, який може її відкликати в будь-який час;

¹ Серьогіна С. Г. Форма правління в Україні: конституційно-правовий аспект: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.02; МОН України, Нац. Ун-т «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Х., 2013. С. 10.

² Bluntschli J.K. The Theory of the State. Kitchener. 2000. P. 31.

³ Duverger M. The Idea of Politics: The Uses of Power in Society.. London: Methuen. 1966. P. 17.

б) представницьку форму правління, за якої народ здійснює свою владу через представників.

Залежно від характеру розподілу влади при представницькій формі правління, автор визначає форму правління, що базується на поєднанні влади, тобто вся влада зосереджена в руках одного органу чи особи, і форму правління, що базується на розподілі влади. При цьому, якщо розподіл влади жорсткий, тоді йде мова про президентську форму правління, і навпаки, якщо акцент робиться на співпрацю виконавчої і законодавчої влади через уряд, що відповідальний перед парламентом, тоді маємо парламентську форму правління¹.

Водночас, на наше переконання, більш чітке та якісне визначення форми державного правління знаходимо у роботі чеського дослідника П. Кресака, який визначає форму правління («форму уряду») в широкому і вузькому значенні. Так, у широкому розумінні поняття форми державного правління означає залучення населення до державної влади (політичний режим держави), характер, склад, спосіб утворення та взаємовідносини між парламентом, урядом і главою держави. В свою чергу, у вузькому розумінні форма державної влади (модель влади) науковцем ототожнюється з формою правління і означає організацію взаємовідносин між парламентом, урядом і главою держави та спосіб їх утворення. Виходячи з наведеного визначення, автор класифікує моделі влади на:

а) парламентську (парламентська республіка, парламентська монархія), президентську, владу парламенту (надпарламентаризм, директорія);

б) змішану або комбіновану форму влади;

в) вдаваного (фальшивого) парламентаризму².

Також поняття форми держави досліджує й інший чеський науковець – Й. Благож. Вищевказаний вчений наводить марксистсько-ленінське (класове) трактування форми державного правління як зафіксовані в законах

¹ Жакке Ж.-П. Конституционное право и политические институты. М.: Юристь, 2002. С. 54-55.

² Kresak P. Porovnavacie statne pravo. Bratislava : Univerzita Komenského, 1992. С. 130-131.

організаційні, структурні та інституційні відносини між вищими органами держави, державою і громадянином. Доповнюючи наведене, Й. Благож вважає, що до складу поняття форми правління необхідно включати та систему політичних партій та їх взаємовідносини з вищими державними органами, особливо відносини, які стосуються прийняття рішень з важливих політичних та державних питань. Крім того, поняття форми правління, на думку цього чеського дослідника, включає два аспекти – відносини вищих органів в процесі здійснення державної влади і управління та відносини громадян з державою¹.

Отже, як можемо помітити, погляди як вітчизняних, так і зарубіжних науковців щодо розуміння сутності поняття форми правління фактично тотожні, але мають деякі уточнюючі особливості. Проте, для розуміння сутності поняття, необхідно визначити його ознаки.

Зазначаємо, що ознаками форми правління сучасної держави як поняття виступають:

а) поняття форми держави стосується владо відносин «вищого» рівня, тобто йде мова насамперед про «національний уряд», іншими словами – публічну владу, організовану на національному рівні. Хоча, зрозуміло, у багатьох випадках уряд та інші вищі органи влади здійснюють свою діяльність і на регіональному та місцевому рівні (наприклад, через представників президента чи представництва національного уряду), останнє залишається за межами даного поняття²;

б) форма державного правління в інституційному аспекті відображає передовсім сукупність владних інституцій – органів державної влади (глава держави, уряд, парламент). Разом із тим, у моделі влади власне місце

¹ Благож Й. *Формы правления и права человека в буржуазных государствах*. М.: Юридическая литература, 1985. С. 21.

² Бариська Я. О. *Форма державного правління як категорія теоретико-правової науки*. *Науковий вісник Ужгородського університету* : Серія: *Право*. Ужгород : Говерла, 2011. Вип. 16. С. 13

займають не лише органи влади, а й інші суб'єкти (коаліція депутатських фракцій парламенті, наприклад);

в) в динамічному аспекті поняття форми держави відображає систему відносин, суб'єктами яких виступають названі владні інституції, причому дані відносини мають політико-правовий характер. Останнє означає, що їх зміст (права і обов'язки суб'єктів) визначаються як правовими джерелами (конституціями, законами), так і політичними документами (угодами між політичними суб'єктами, їх програмами тощо). Слід зауважити також, що поняттям «форма правління» охоплюється не тільки «зразки відносин», а й власне реальні відносини, що виражаються у практичній взаємодії між вищими органами влади¹;

г) форма правління проявляє взаємозв'язок між відповідними правовідносинами за участю названих вище суб'єктів і результатами політичного процесу². Під політичним процесом слід розуміти «упорядковану послідовність дій і взаємодій політичних акторів, пов'язаних з реалізацією владних інтересів і ціледосягненням, і як правило, утворюючих і відновлюючих політичні інститути». При цьому, прикладів такого взаємозв'язку досить чимало. Достатньо підкреслити істотний вплив на відносини глави держави і парламенту в змішаній моделі республіки в Франції³;

д) форма державного правління відображає один із головних механізмів вирішення суспільних конфліктів. Її ефективність, крім іншого, визначається спроможністю забезпечити цю роль. Так, справа в тому, що колізії між суб'єктами публічно-правових відносин породжують юридичний

¹ Лемак В. Форма государственного правления в Украине: проблемы идентификации и реформирования. *Правовая система Украины: история, состояние и перспективы*. В пяти томах. Т. 1: Методологические и историко-теоретические проблемы формирования и развития правовой системы Украины. Харьков, Право, 2011. С. 234-269.

² Бариська Я. О. Форма державного правління як категорія теоретико-правової науки. *Науковий вісник Ужгородського університету* : Серія: Право. Ужгород : Говерла, 2011. Вип. 16. С. 13.

³ Политический процесс: основные аспекты и способы анализа: Сб. учебных материалов. Под ред. Мелешкиной Е.Ю. М.: Изд-во «Весь Мир», 2001. С. 7.

конфлікт, тобто такий розвиток протиріччя, котре передбачає активне протиставлення позицій сторін відповідного правовідношення і завжди супроводжується їх протистоянням. Такі конфлікти є об'єктивно неминучими і можуть бути не пов'язані з особами, які наділені відповідними публічними повноваженнями. Якщо сторони спробують урегулювати розбіжності за допомогою юрисдикційних процедур, цей конфлікт набуває характеру конституційно-правового спору. Під останнім, в свою чергу, розуміється така «розбіжність, яка виникла між суб'єктами конституційних правовідносин в сфері реалізації норм конституційного права і яка підлягає розв'язанню в особливому порядку, установленому законом, у тому числі шляхом використання державними органами повноважень юрисдикційного характеру»¹. Інакше кажучи, форма державного правління покликана створити механізм переведення можливих політичних конфліктів у русло «правового спору», який вирішується на підставі і за процедурами, передбаченими правовими нормами².

Отже, загалом, на думку переважної більшості сучасних українських науковців, згрупувавши вищезазначені особливості, форма правління характеризується наступними ознаками:

- 1) форма правління виражає порядок формування вищих органів державної влади, їх структуру і межі здійснення;
- 2) форма правління характеризує зміст принципу поділу влади між вищими органами;
- 3) форма правління встановлює компетенцію вищих органів державної влади та характер взаємодії з іншими органами влади центрального і місцевого значення та інститутами громадянського суспільства³.

¹ Брежнев О.В. Конституционно-правовые споры как явления современной действительности (генезис, содержание, порядок разрешения). *Сравнительное конституционное обозрение*, 2005, №4 (53). С. 3-8.

² Бариська Я. О. Форма державного правління як категорія теоретико-правової науки. *Науковий вісник Ужгородського університету : Серія: Право*. Ужгород : Говерла, 2011. Вип. 16. С. 14.

³ Скаун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник. К.: Алерта; КНТ ; ЦУЛ, 2009. С. 139.

Основним в понятті форми правління є організація верховної влади держави і порядок її утворення. Головним, визначальною ознакою є правовий статус глави держави (виборний і змінюваний в республіці, спадковий - в монархічному державі).

Форма правління обумовлюється також конкретної розстановкою соціально-політичних сил і результатами боротьби між ними (дія цього фактора особливо яскраво виявляється в революційні періоди, доказом чого може бути падіння монархічних режимів у результаті Великої французької революції 1789 р. або Лютневої революції 1917 р. в Росії); історичними особливостями окремих країн (поза історичним контекстом неможливо пояснити існування в сучасній Великобританії парламентської монархії); особливостями культури народу, акумулюючої історичний і політичний досвід, звичаї і навички життя в умовах тієї чи іншої держави (наприклад, труднощі, які зустрічає на своєму шляху становлення демократичної форми правління в Росії багато в чому можуть бути пояснені специфікою її загальної і політичної культури); впливом у країні політичних процесів, у тому числі військових (зміна форм правління в ряді східноєвропейських країн у результаті Другої світової війни мало своєю передумовою присутність у цьому регіоні Червоної армії)¹.

Як слушно зауважується в науковій літературі, форма державного правління – «це не просто теоретична абстрактна категорія науки, а той ключ, за допомогою якого ми можемо розібратися в значенні тієї чи іншої системи органів державної влади, встановленої конституцією відповідної держави»².

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, ми дійшли до висновку, що форма правління – це спосіб організації і здійснення державної влади,

¹ Чиркин В.С. Конституційне право зарубіжних країн: Підручник. 4-е вид., Перераб. і доп. М.: Юристь, 2006. С. 87.

² Конституционное (государственное) право зарубежных стран : учебник : В 4-х т. отв. ред. Б. А. Страсун. 2-е изд., испр. и доп. М. : Изд-во БЕК, 1996. Т. 1-2. С. 331.

порядок утворення та діяльності державних органів, компетенція і взаємозв'язок між собою, а також взаємовідносини з населенням країни (ступінь участі населення в їхньому формуванні). Форма державного правління є однією з суттєвих характеристик форми держави і залежить від способу організації верховної влади в державі, насамперед від того, що заведено визнавати її формальним джерелом, яким є порядок утворення й оновлення органів державної влади (вибори чи престолонаслідування), принципи взаємодії органів влади між собою та з населенням. Джерелом влади може бути визнана воля однієї людини, воля усього народу або ж воля певної панівної соціальної верстви – олігархії.

1.2. Критерії класифікації форми правління

Визначивши поняття форми державного правління перейдемо до її класифікації, оскільки погоджуємося з поглядом Р. С. Мартинюка класифікація форми державного правління – це одна із найбільш розроблених та при цьому, найбільш дискусійніших теоретичних проблем не тільки конституційного права, але й юридичної науки в цілому. Її актуальність та дискусійність засвідчує недостатній рівень доктринальної розробленості змістових характеристик та критеріїв класифікації форми державного правління в сучасному державознавстві. Проте, незважаючи на багату спадщину наукових розробок із відповідної проблематики, йому не вдалося виробити ні єдиної системи критеріїв розрізнення форм правління, ні їх єдиної класифікації. Вищезазначений факт зумовлений різними теоретичними позиціями, що перебувають в основі відповідних класифікацій форм правління¹.

Перш ніж здійснювати класифікацію форм державного правління, необхідно визначити поняття класифікації в цілому.

¹ Мартинюк Р. Класифікація форми правління: проблема вибору критеріїв. *Право України*. 2018. № 12. С. 207-208.

Поняття «класифікація» походить від латинського «classis» – розряд, клас. Латинський корінь визначає «квінтесенцію» даного поняття, його найістотніше, найсуттєвіше значення: поділ предметів певної сукупності за спільними ознаками з утворенням системи класів цієї сукупності. Отже, під класифікацією розуміють систему підпорядкованих деякій ознаці понять (класів) у певній галузі знань або діяльності людини, використовувану як засіб для встановлення взаємозв'язків між цими поняттями (класами). Тобто, фактично, будуючи таку систему підпорядкованих понять, використовують певні спільні ознаки, притаманні цим поняттям. Вони називаються ознаками класифікації і відіграють вирішальну роль в отриманні результату класифікації¹.

Варто зазначити, що форми державного правління, їх сутність та зміст взагалі ніколи не були назавжди встановленими та незмінними. В свою чергу, безпосередньо під впливом багатьох економічних, соціально-політичних, ідеологічних та інших чинників вони часто змінюються та розвиваються разом з уявою про них. Тому, при дослідженні класифікації форм правління вважаємо за доцільне розглянути форми правління в історичній ретроспективі, адже сучасні дослідження ґрунтуються саме на них.

Свого часу ще в Стародавній Греції та Римі античні філософи та юристи виказували різні, інколи суперечливі думки і судження з приводу класифікації форм державного правління².

Так, зокрема, найперші погляди стосовно класифікації форм державного правління були висловлені в основному Платоном, Гераклітом, Піфагором, Аристотелем і Цицероном, Полібієм.

¹ Долгошея Н. О. Страхування в запитаннях та відповідях : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2010. С. 79.

² Глотов Б. Б. Класифікація форм державного правління: український контекст. *Актуальні проблеми державного управління та місцевого самоврядування: зб. наук. пр.* Д.: ДРІДУ НАДУ, 2010. Вип. 2(5). С. 207.

Платон, у праці «Політея», вирізняв три основні форми правління – монархію, аристократію і демократію, кожна з яких ділиться на дві форми. Монархія – це правління одного і може бути законною (цар) або насильницькою (тиран). Аристократія – правління небагатьох і може бути правлінням кращих і гірших (олігархія). Демократія – правління всіх і може бути законною або незаконною, насильницькою. Крім того, Платон у своїх творах також згадує й «змішану» форму державного правління¹.

Отже, Платон був ідеалістом та це значно вплинуло не тільки на його філософські, але й політико-правові погляди відносно сутності, так званої, «ідеальної держави», форм її устрою. Платон розглядав форму правління через призму вад і негараздів людської природи. Важливість класифікації форм правління за Платоном полягає в тому, що саме він вперше зміг їх класифікувати, хоча в античні часи про критерії класифікації форм правління ще не йшлося.

При класифікації форм державного правління інші античні вчені Геракліт з Піфагором використали два поняття: «аристократія» та «демократія». Принципово новим для підходів вищезазначених мислителів був вибір ними інтелектуального критерію для визначення терміна «аристократ». Під ним вони розуміють «найкращого», «благородного», а, відповідно, під аристократією – правління «найкращих», розумової, моральної, освіченої еліти, тобто «аристократію розуму, духу», а не «аристократію за кров'ю»².

В свою чергу, більш ґрунтовний аналіз форм державного правління простежується в Аристотеля. Він виділяв шість можливих форм правління: демократію, політею, аристократію, олігархію, монархію і тиранію. Деякі з них мислитель оцінював досить позитивно: монархію, аристократію і політею (владу середнього класу, яка є поєднанням олігархії і демократії). В свою чергу, інші три форми правління, на думку Аристотеля, погані,

¹ Платон. Собрание починений : в 4 т. Т. 1. общ. ред. А. Ф.Лосева. М. : Мысль, 1990. С. 317.

² Чанышев А. Н. Курс лекций по древней философии. М., 1981. С. 277.

звироднілі (тиранія, чиста олігархія і крайня демократія). Розглядаючи сильні і слабкі сторони різних типів державного правління, Аристотель висловлювався про бажаність поєднання кількох найкращих з його точки зору форм, тобто схилився до ідеї «змішаного» правління¹.

Інший античний вчений Полібій відмічав, що будь-яка держава, як живий організм, проходить стадії розвитку та занепаду. Розвиток держави починається з найпростішої форми – монархії. Монархія – управління, засноване на праві, змінюється тиранією – управлінням, заснованим на силі. Тиранія, у свою чергу, переходить в аристократію, яка обумовлює, за висловом Полібія, період розквіту держави. Потім настає демократія, яка змінюється олігархією. Остання ж, зазнаючи занепаду, перетворюється в охлократію².

Також досить актуальним серед античних мислителів вбачається класифікація форм правління у Цицерона. Він виділяв наступні форми правління:

- царську владу – монархію (верховна влада знаходиться в руках однієї людини, яку називають царем, то такий державний лад є царською владою);
- владу оптиматів – аристократію (коли влада знаходиться в руках виборних осіб, то ця громадська община керується волею оптиматів);
- владу народу – демократію (народною ж, він вважав, є така община, де влада знаходиться в руках народу)³.

Цицерон у своїй праці «Держава» визначав республіку так: «*res publica* – *res populi*», що дослівно означає «держава – справа народу». Отже він

¹ Аристотель. Сочинения: В 4-х т. Т. 4. Пер. с древнегреч.; Общ. ред. А. И. Доватура. М.: Мысль, 1983. С. 38-39.

² Фриц К. фон. Теория смешанной конституции в античности: критический анализ политических взглядов Полибия. Пер. с англ. СПб.: Издательство СПбГУ, 2007. С. 139.

³ Демиденко Г. Г. Історія вчень про право і державу. Навчальний посібник. Харків: Консум, 2004. С. 95.

визначав республіку як державу¹. Далі цю думку у своїх працях продовжили мислителі Середньовіччя Н.Макіавеллі, Ж. Боден.

В свою чергу в Новий час погляди мислителів щодо класифікації форм державного правління не змінюються, а тільки в певній мірі уточнюються.

На думку Т. Гоббса будь-яка форма правління є прийнятною настільки, наскільки вона забезпечує мир у державі. Відкидаючи олігархію, тиранію та змішану монархію як форми правління, Т. Гоббс зупиняється на монархії, демократії та аристократії. За демократії влада належить народу, за аристократії – оптиматам, за монархії – монарху. Але, як вважав Т. Гоббс, найкращою формою правління є абсолютна монархія, оскільки її переваги відносно інших підтверджуються хоча б тим, що навіть демократичні та аристократичні уряди в найбільш складній ситуації – під час війни, надають владу, як правило, одній особі².

В свою чергу, англійський філософ Д. Локк, вважав, якщо владу здійснюють обрані більшістю народу, то це – демократія. Якщо законодавча влада перебуває в руках небагатьох обраних осіб – це олігархія. Якщо законодавча влада зосереджена в руках одного, то це – монархія. Отже, за юридичним обґрунтуванням Д. Локка, форма правління залежить від того, в чийх руках перебуває законодавча влада і поділяється на три види: демократія, олігархія та монархія³.

Засновник теорії поділу влади, французький мислитель Ш.-Л. Монтеск'є визначав три форми правління – республіканську, монархічну і деспотичну. На думку мислителя, республіканська форма правління – це така форма правління, коли верховна влада перебуває в руках або всього народу, або його частини; монархічна форма правління – це така форма правління за якої править одна людина, але за допомогою встановлених і незмінних

¹ Цицерон Марк Тулій. Про державу, Про закони, Про природу богів. Пер. з лат. В. Литвинова. Київ: Основи, 1998. С. 177.

² Новая философская энциклопедия : в 4 т. пред. науч.-ред. совета В. С. Стёпин. 2-е изд., испр. и доп. М. : Мысль, 2010. С. 793.

³ Локк Дж. Два трактата о правлении. Источник: Локк Дж. Сочинения: В 3 т. Т. 3. М.: Мысль, 1988. С. 137.

законів; деспотична форма правління – це така форма правління – вся влада, поза всякими законами і правилами, здійснюється волею і свавіллям однієї особи¹.

Досить цікавими є погляди на класифікацію форм правління німецьких мислителів. Наприклад, І. Кант класифікуючи форми державного правління, він групував їх за двома ознаками:

- 1) чисельністю суб'єктів законодавчої влади;
- 2) характером реалізації принципу поділу влади.

В результаті, за найкращу І. Кант вважав найпростішу форму правління це автократія (абсолютна монархія), як найбільш проста форма. Тому за І. Кантом, демократія – найгірша форма правління, як найбільш складна².

В свою чергу, Г.-В.-Ф. Гегель вважав, що в державі існують: законодавча влада, урядова влада і влада господаря. він вважав положення про рівноправність гілок влади та їх взаємне обмеження невірним, оскільки за такого підходу передбачається ворожість і протидія кожної з гілок влади щодо інших, їх побоювання одна одної. В результаті, в цілому свій політичний ідеал – конституційну монархію. Республіку як форму правління починають визначати тільки після буржуазних революцій. Тільки в цей час її розуміють як створену народом державу, соціальне призначення якої є забезпечення загальних інтересів³.

Серед сучасних дослідників свої підходи до класифікації форм правління запропонували російські науковці. Наприклад, К. Гаджиев, базуючись безпосередньо на принципах системного підходу та структурно-функціонального аналізу, виокремлює дві основні форми правління – ліберально-демократичну та диктаторську, кожна з яких поділяється на кілька різновидів правління залежно від національно-історичних традицій.

¹ Новая философская энциклопедия : в 4 т. пред. науч.-ред. совета В. С. Стёпин. 2-е изд., испр. и доп. М. : Мысль, 2010. С. 391.

² Кант І. Критика чистого розуму. Переклад з німецької Ігоря Бурковського. Київ: Юніверс, 2000. С. 139-140.

³ Кірюхін Д. І. Вступ до філософії релігії Гегеля. Філософія як спекулятивна теологія. К. : ПАРАПАН, 2009. С. 110-111.

Відтак, ліберально-демократична форма правління поділяється на парламентську республіку, конституційну монархію, президентську республіку, змішану парламентсько-президентську республіку¹.

Своєю чергою, стосовно форми правління диктаторського типу, то вона передбачає авторитарне чи тоталітарне правління, які у свою чергу розподіляються на кілька різновидів, а саме: авторитарна форма може існувати у таких варіаціях – традиційна монархія, військово-політичний режим, громадянська підтримка (бонапартизм) і як модернізаційний проект. Тоталітаризм має три різновиди: більшовицький, фашистський та нацистський².

Інший дослідник І. Гомеров визначає сім форм державного правління: парламентарна, президентська, напівпрезидентська, суперпрезидентська, військово-поліцейська, псевдо парламентарна та монархічна³.

Р. Мухаєв поділяє форми державного правління на «чисті», класичні (монархія, республіка) й не типові (змішані – дуалістична монархія, президентсько-парламентська республіка; гібридні – монархічна республіка, республіканська монархія)⁴.

Натомість Е. Григоніс вважає, що всі форми правління можна поділити на єдиновладній засновані на поділві лади, причому як тими, такі іншими можуть бути і монархія, і республіка⁵.

Отже, в цілому в сучасній юридичній науці підтверджуються погляди вищезазначених мислителів і доходимо до висновку, що форми державного правління можемо згрупувати в два основні види: монархія та республіка.

¹ Гаджиев К.С. Политическая наука. М.: Международные отношения. 1995. С. 35.

² Політологічний словник: навч. посіб. за ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. Київ. МАУП, 2005. С. 337.

³ Гомеров И. Н. Государство и государственная власть: предпосылки, особенности, структура. Москва. ООО «Изд-во ЮКЭА», 2002. С. 191.

⁴ Мухаев Р. Т. Теория государства и права: учебник. 2-е изд., перераб. и доп. Москва ЮНИТИ-ДАНА, 2005. С. 153.

⁵ Григонис Э. П. Теория государства и права: курс лекций. СПб.: Питер, 2002. С. 63.

Варто зазначити, що історичний розвиток суспільства показує, що монархія як форма державного правління є однією із найдавніших, оскільки вона склалася ще на зорі появи держави в суспільствах ранніх землеробських культур, а в ті часи про республіку не було й мови. Тут організація влади, що здійснювалася на жорстко централізованій основі, була найбільш ефективною, зрозумілою, відповідала найсуворішій регламентації сільськогосподарського виробництва, духовному світові хліборобів-общинників. Проте, незважаючи на такий архаїзм монархії сучасні держави, які є демократичними й мають власну систему органів державної влади, що функціонує на засадах принципу поділу влади, функціонують яку республіканській, так і в монархічних формах правління. Форма правління певною мірою зумовлює особливості реалізації демократичних принципів у функціонуванні механізму держави¹.

Монархія (від грец. *monarchia* єдиновладдя, єдинодержавність) – це форма правління, при якій найвища державна влада повністю (необмежена, абсолютна монархія) або частково (обмежена, конституційна монархія) належить одній особі – спадкоємному монархові².

Також можна зазначити, що монархія – це одна з форм держави, вид державного правління, історичний тип держави, який існував та існує незалежно від зміни соціально-економічних формацій протягом багатьох тисячоліть і донині. Ця форма держави, як вид правління, як політичний режим здійснення державної влади протягом тривалого історичного періоду, весь час змінювалася, вона мала і має різні види та особливості, тому дати їм однозначне визначення досить складно. Крім того, монархію розуміють як таку форму правління, в якій повноваження найвищих органів державної влади або найвища державна влада в суспільстві належить одній особі – монарху, королю, князю, царю, імператору, султану, шаху і т.д.

¹ Процюк І. В. Сучасні монархії: зміст і сутність. *Держава та регіони*. Серія: Право, 2018 р., № 3 (61). С. 33.

² Сучасні монархії в світі – королі та королеви в XXI ст.. Альтер-ЕГО: політико-економічний веб-журнал. 2011. №16. С. 11.

Серед сучасних дослідників поняття монархії є майже тотожним. Наприклад, одні науковці вважають, що монархія – це форма державного правління, за якої державна влада повністю або частково зосереджена в руках однієї особи – монарха, передається у спадок по кровній лінії. Виходячи з цього поняття монархії, науковець визначає також і поняття «монарх». На їх думку, під монархом слід розуміти одноособового главу у держави, що здійснює владу за власним правом, а не у порядку делегування повноважень від народу. У різних країнах сьогодні монарх має неоднакові назви: король (Іспанія, Великобританія), султан (Малайзія), емір (ОАЕ), великий герцог (Люксембург), князь (Ліхтенштейн)¹.

Інші вчені вказують, що монархія – це форма державного правління, при якій вища державна влада фактично або формально належить одній особі (монарху) і, як правило, передається у спадок представникам правлячої династії².

Треті дослідники зазначають, що монархія – це така форма державного правління, за якої державна влада повністю чи частково зосереджується в руках однієї особи – монарха, передається у спадщину та не залежить від населення³.

Розкрити сутність монархії найбільш ґрунтовно дозволяють ознаки, які притаманні цій формі правління.

Монархії властиві такі юридичні ознаки:

- безстроковість влади монарха;
- володіння владою за спадком по праву крові;
- представництво монарха від імені держави не за дорученням, а за власним правом;
- непідпорядкованість влади монарха будь-яким іншим суб'єктам;

¹ Теорія держави і права: Академічний курс: Підруч. За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. С. 65.

² Лазарев В.В. Общая теория государства и права. М.: Юристъ, 2007. С. 111.

³ Ведерніков, Ю. А.. Теорія держави і права: учебное пособие Київ : Знання, 2008. С. 59.

– влада монарха оголошується священною і поширюється на всі сфери суспільних відносин;

– правління здійснює одноособово, тобто може прийняти до свого розгляду будь-яке питання¹.

Відмічаємо, що монархія була панівною формою правління протягом декількох століть. В даний час найбільшого поширення набула республіканська форма правління. Однак зберігаються і монархії, які реалізуються в третини держав світу.

Таким чином, проаналізувавши ознаки монархії як форми державного правління, а також підходи науковців до її визначення, ми дійшли висновку, що монархія – це форма державного правління, за якою державна влада належить повністю або частково одній особі – монарху, і передається як спадщина серед представників правлячої династії або формується якимось іншим шляхом.

Наступним видом форми правління за загальноприйнятою класифікацією є республіка.

Слід відразу зазначити, що республіка є домінуючою формою державного правління у світі. Із понад 200 існуючих нині держав близько 160 перейшли до демократичної республіканської форми правління². Тому, визначення поняття та особливостей республіки як форми державного правління в сучасних умовах має важливе значення.

В сучасній правовій доктрині республіка зазвичай розглядається як протилежність монархії. Проте, ця протилежність полягає не в позитивності чи демократизмі першої та недемократичності другої, а насамперед у правовому статусі глави держави. Зокрема, в республіці глава держави завжди обирається на певний термін і несе юридичну відповідальність перед своїми виборцями. При цьому ця виборність та відповідальність можуть бути

¹ Сухонос В. Теорія держави і права: навч. посібник. Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. С. 31.

² Макарова З.С. Республіканська форма державного правління: поняття та види. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. №5. С. 53.

суто формальними. Республіканська форма правління, здебільшого, опирається на існування інституту одноосібного глави держави – президента¹.

Сьогодні, як ми вже зауважили, не виникає сумнівів, що найбільш поширеною формою правління є республіканська, якій суттєво поступається монархічна форма правління. При цьому, республіка – найбільш демократична форма правління, оскільки вона заснована на тому, що повноваження будь-якого вищого органу влади в кінцевому результаті базуються на мандаті народу.

Республіканська форма правління виникла ще у античному світі, але широке поширення республіканського ладу розпочалося у ХІХ ст.. Фактично з того часу розуміння терміну «республіка» й до сьогодні не змінилося.

Так, зокрема, на думку М. В. Цвіка та О. В. Петришина республіка – це така форма правління, при якій вищі органи державної влади обираються безпосередньо народом або формуються виборними установами на певний строк².

На думку С. Д. Гусарева республіка – це форма державного правління, в якій державна влада належить виборним органам, які обираються на певний строк громадянами-виборцями або формуються загальнонаціональними представницькими (виборними) установами і передбачає завжди колективне управління державою³.

В свою чергу на думку О. В. Зайчука республіка – це форма державного правління, за якої державна влада здійснюється

¹ Сухонос В. В. Інститут глави держави в умовах республіки : конституційно-правовий та історико-теоретичний аспекти : монографія. Суми : Університетська книга, 2013. 318 с.

² Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів; За ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2011. С. 108.

³ Теорія держави та права : навч. посіб. за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. К. : НАВС, Освіта України, 2017. С. 47.

представницькими органами (парламентом, президентом), що обираються населенням на певний термін¹.

Натомість В. О. Ріяка зазначає, що республіка – це форма державного правління, за якої вища державна влада здійснюється президентом чи представницьким органом влади (парламентом), обраним народом на певний строк².

Отже, як ми бачимо, погляди вищезазначених науковців щодо поняття республіки збігаються.

Характеризуючи республіку необхідно зауважити, що для неї характерними є наступні ознаки:

– народ – єдине джерело влади, яка здійснюється ним безпосередньо або за дорученням представницькими органами державної влади – вищими виборними органами влади: парламентом і президентом, котрі обираються населенням на певний термін;

– здійснення влади на підставі принципу її розподілу на законодавчу, виконавчу, судову;

– наявність складної структури вищих державних органів влади та чітке законодавче визначення їх повноважень;

– одноособове або колегіальне прийняття рішень;

– наявність у всіх вищих державних органів державно-владних повноважень;

– юридична відповідальність представників державної влади за свої дії, шляхом застосування до них спеціальної процедури: відклику народного депутата, відставки уряду, вияву недовіри – імпічменту президента;

¹ Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник. За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. С. 67.

² Конституційне право зарубіжних країн: Навч. посібник; За заг. ред. В. О. Ріяки. 2-е вид., допов. і перероб. К.: Юрінком Інтер, 2006. С. 101.

– можливість дострокового припинення повноважень представників державної влади¹.

На думку К. Г. Волинка республіці притаманні такі ознаки, як колегіальність, розподіл державно-владних повноважень, виборність, відповідальність, відносна короткостроковість виконання повноважень².

Отже, враховуючи вищезазначені ознаки, констатуємо, що республіканська форма правління – це колективне правління. Усі вищі представницькі органи державної влади – різного роду збори, ради, комітети тощо – мають складну структуру, наділяються чітко визначеними, тільки їм властивими повноваженнями у сфері законотворчості. Рішення, прийняті вищими представницькими органами законодавчої влади, приймаються відповідно до встановленої законом процедури, шляхом голосування і вважаються прийнятими, якщо за них проголосувала кваліфікована чи проста більшість. Ми погоджуємось з думкою вищезазначеної вченої, що республіканське правління засноване на принципі поділу єдиної державної влади на законодавчу, виконавчу і судову. Так, парламенту доручається приймати закони. Уряду та іншим виконавчо-розпорядчим органам – виконувати закони, організовувати їх виконання. Судовим органам здійснювати правосуддя.

Великі відмінності від монархії має республіка й у сфері формування органів влади: вищі представницькі органи формуються демократичним шляхом, через вибори. У різних країнах існують різні виборчі системи. Але непорушним залишається той факт, що в республіці народ так чи інакше, але обов'язково бере участь у формуванні органів державної влади. Посадові особи в республіці несуть відповідальність за свої дії або бездіяльність. У республіці органи влади обираються на певний строк. Виняток роблять тільки для судових органів у деяких країнах, де судді, щоб забезпечити

¹ Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник. За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. С. 67.

² Волинка К. Г. Теорія держави і права: Навч. посіб. К.: МАУП, 2003. С. 61

фактичну незалежність, обираються чи призначаються довічно. У більшості країн установлюється додаткове обмеження щодо того, скільки разів можна бути обраним на ту чи іншу посаду. Інакше кажучи, у республіці реалізується принцип змінюваності¹.

Таким чином, можемо констатувати, що республіка – це така форма правління, при якій вищі органи державної влади обираються безпосередньо народом або формуються виборними установами на певний строк.

Варто зазначити, що у вітчизняній і в зарубіжній правовій літературі відсутня єдність поглядів стосовно класифікації форм державного правління. Так, одні автори, наприклад, В. С. Нерсесянц розрізняють розвинуті й нерозвинуті в правовому плані держави, а тому поділяють форми державного правління на реальні та номінальні². Прихильники даного підходу зазначають, що республіки бувають з елементами «теократичності», або «монархічності», а монархії – з елементами, що притаманні республіці.

В свою чергу, інші дослідники, навпаки, вважають республіками або монархіями будь-які політичні системи, в яких є конституція, навіть фіктивна. Цю позицію підтримують як конституціоналісти³, так і вчені-теоретики⁴.

Отже, складність класифікації форм держави полягає насамперед в тому, що інколи буває досить складно зробити остаточний висновок щодо форми державного правління в конкретній державі, використовуючи лише правові норми.

Однак, необхідно зауважити, що існував правовий звичай, за яким президент міг здійснювати свої повноваження тільки «за порадою» кабінету міністрів. А це означає, що ключова ознака парламентської республіки. В свою чергу інший приклад демонструє Конституція СРСР 1936 р., яка

¹ Волинка К. Г. Теорія держави і права: Навч. посіб. К.: МАУП, 2003. С. 62.

² Проблемы общей теории права и государства. под ред. В. С. Нерсесянца. М. : Норма, 2000. С. 599.

³ Арановский К. В. Государственное право зарубежных стран. М. : Форум, 2000. С. 137.

⁴ Комаров С. А. Теория государства и права. М. : НОРМА, 2003. С. 59.

декларувала демократичну республіканську форму правління. Усі органи влади (ради) обирались на основі всезагального і рівного виборчого права. Причому була відсутня норма, що закріплювала однопартійність політичної системи. Також проголошувалися такі соціальні, економічні права громадян, які не були зазначені в західних конституціях. Однак насправді практика державного управління мала суто тоталітарний характер¹.

Таким чином, можна зробити проміжний висновок щодо класифікації форм державного правління: слід спиратись не на норми конституцій або інших нормативно-правових актів, а на обсяг повноважень найвищих інститутів державної влади (президента, парламенту, уряду), а також, що особливо важливо, на модель їх взаємодії².

На наше переконання, найбільш ґрунтовно визначив види форм державного правління за різними критеріями класифікації Р. С. Мартинюк.

На думку вищезазначеного дослідника найбільш загальний та ключовий критерій класифікації форм державного правління – це питання про суб'єкта, який є джерелом державного суверенітету.

Крім того, важливим критерієм класифікації форми правління є також принципи організації і взаємодії вищих органів держави. Такими принципами є принцип поділу влади – іманентна риса республіканської форми правління, виборність глави держави чи спадкоємність його влади, рівностатусність вищих органів держави чи визнання їх підпорядкованості верховному органу влади тощо³.

В свою чергу, інші, більш предметно-звужені формально-правові критерії доцільно використовувати для визначення окремих типів та їх різновидів у межах двох основних форм правління – монархічної і

¹ Конституции зарубежных государств. М. : БЕК, 1996. С. 77-78.

² Глотов Б. Б. Класифікація форм державного правління: український контекст. *Актуальні проблеми державного управління та місцевого самоврядування: зб. наук. пр.* Д.: ДРІДУ НАДУ, 2010. Вип. 2(5). С. 209-210.

³ Мартинюк Р. Класифікація форми правління: проблема вибору критеріїв. *Право України*. 2018. № 12. С. 210.

республіканської¹. Такими конкретизованими критеріями є конституційно закріплені порядок заміщення глави держави, порядок формування уряду, а також повноваження, за змістом яких встановлюються взаємозв'язки глави держави, парламенту й уряду.

Інституціоналізація певної республіканської форми правління засвідчує сприйняття і фіксацію на конституційному рівні відповідної моделі поділу влади. Тому ключовий критерій класифікації республіки – це спосіб побудови компетенційних взаємозв'язків вищих органів держави.

Таким чином, порядок утворення (формування) вищих органів державної влади, їх повноваження й особливості їх компетенційних взаємозв'язків виступають найважливішими критеріями класифікації форми правління. Проте, в цілому, сьогодні закономірно, що існують дві форми правління – республіка і монархія, і навколо їх видів точаться дискусії.

Для практики, найбільш важливо розглянути критерій відмежування республіки від монархії. На думку Р. С. Мартинюка ключовий критерій розмежування монархічної і республіканської форм правління – це порядок заміщення глави держави. Водночас, хоча спосіб легітимації влади глави держави у юридичній науці є усталеним критерієм класифікації форми правління, потрібно визнати, що в сучасний період розвитку державності він часто виявляє очевидну недостатність².

Варто відмітити, що у всіх конституційних (парламентарних, номінальних) монархіях реалізація принципу народного суверенітету цілком реальна і виборчий корпус є суб'єктом, який формує найважливіші органи державної влади.

В свою чергу, навпаки, в багатьох формальних республіках принцип народного суверенітету засобом різноманітних відвертих і прихованих порушень виборчого права зводиться фактично нанівець. До того ж

¹ Шаповал В.Н. Сравнительное конституционное право. К.: Княгиня Ольга, 2007. С. 129.

² Мартинюк Р. Класифікація форми правління: проблема вибору критеріїв. *Право України*. 2018. № 12. С. 211-212.

республіканські форми правління часто виявляють настільки суттєву несхожість, що відмінності між ними перевищують їх відмінності від монархій. Тобто, фактично, порядок заміщення глави держави як критерій розмежування монархічної і республіканської форми правління набуває вторинного значення, якщо об'єктом класифікації є форма правління, що ґрунтується на принципі поділу влади. Це, наприклад, ілюструє правовий статус глави держави в парламентарній республіці та парламентарній монархії. В обох формах правління він виявляє суттєву схожість, попри різний спосіб заміщення глави держави. Ключова подібність правового статусу спадкового монарха – глави держави в парламентарній монархії і виборного президента – глави держави в парламентарній республіці дає багатьом дослідникам підстави об'єднувати зазначені форми правління в одну групу¹.

Таким чином, в результаті проведеного дослідження класифікацій форм правління зроблено висновок, що значна кількість класифікацій форм правління, спричинена відсутністю чітко визначеного, усталеного набору сутнісних критеріїв класифікації форми правління – неприйнятна. Саме тому, необхідно залишатися на позиції, усталеній тисячоліттями, що формами правління виступають монархія і республіка, які в свою чергу поділяються на окремі різновиди. Монархія – це форма державного правління, за якою державна влада належить повністю або частково одній особі – монарху, і передається як спадщина серед представників правлячої династії або формується якимось іншим шляхом. Республіка – це форма правління, при якій вищі органи державної влади обираються безпосередньо народом або формуються виборними установами на певний строк.

¹ Протасова В.Є. Парламентсько-президентська республіка: сутність, особливості, різновиди : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Х., 2007. С. 29.

1.3. Чинники вибору форми правління

Слід відмітити, що кожна держава розробляє власну модель форми державного правління, проте ті універсальні параметри форми правління, що розроблені та напрацьовані юридичною та політологічними науками, вказують на переваги та недоліки кожної з її модифікацій за тих чи інших умов суспільно-політичного життя¹. Саме тому, для кожної держави характерною є специфічна форма правління і за аналогією досить складно встановити форму правління для тієї чи іншої держави. Тому, важливим питанням сучасного державознавства, загальної теорії держави і права, політології та конституційного права є питання про чинники вибору форми правління, адже як показує практика і історичний розвиток України, протягом як майже тридцятилітнього існування незалежної держави форма правління в Україні систематично змінювалась.

Зауважимо, що при спробі пояснити вибір тієї чи іншої форми правління, як правило, будь-які історичні, соціально-політичні, культурні або ж функціональні пояснення поступаються простому принципу – той, хто впевнений в отриманні влади, намагається її максимізувати, а решта – знизити ризики зосередження державної влади якимось іншим суб'єктом. Саме тому будь-які запозичення з власної історії чи досвіду інших країн відіграють певну роль, але суттєво модифікуються і підлаштовуються під національно традиції та особливості².

Розглядаючи чинники вибору форми правління необхідно вказати, що причини і умови (детермінанти) її вибору є різними. Так, детермінуючі моделі організації влади чинники є різнопорядковими, проте, при цьому неодмінно відображають два види закономірностей, а саме:

¹ Мироненко П. В Форма правління як концептуальна і прикладна проблема. *Суспільно-політичні процеси*. 2016. Вип. 3. С. 15.

² Аверчук Р. Експлейнер про найважливіше: пояснюємо, що не так із формою правління в Україні. URL: <https://voxukraine.org/cards/pravlinnya/index.html>. (дата звернення: 29.06.2020).

а) загальносоціальні закономірності, в яких проявляється специфіка генезису даного державноорганізованого суспільства (нації);

б) державно-правові закономірності, тобто фактично, об'єктивну, систематичну повторюваність взає- мопов'язаних фактів і явищ у сфері держави і права. Саме останні закономірності й відображають глибинні, істотні властивості державно-правових явищ, реалізуються через людську поведінку, діють у певному масштабі і виявляються на основі суспільної практики¹.

Враховуючи вищезазначені закономірності, можемо констатувати, що на форму правління, в тому числі й на її становлення і розвиток впливають наступні чинники.

1. Історичний тип держави, тобто конкретно-історичні умови виникнення і розвитку держави. Зокрема, для позначення «конкретно-історичних» умов методологічно близьким виступає поняття «історичного типу» держави, прикладення якого до умов формування держави є прийнятним з гносеологічної точки зору².

Взагалі історичний тип держави – це сукупність найбільш суттєвих ознак держави, що існують в межах однієї суспільноекономічної формації, які виражають її соціальну сутність і соціальне призна-чення в суспільстві³.

Історії людства відомі наступні історичні типи держав:

- рабовласницька держава – це найдавніша держава, що виникла у IV-III тисячолітті до н. е. в країнах Близького Сходу (Єгипет, Лівія, Вавилон . В вищезазначених державах існували різні форми правління: монархія, аристократія, демократична республіка; найтиповішою формою державного устрою була імперія, а політичні режими – авторитарний, деспотичний.

¹ Ветютнев Ю. Ю. Государственно-право-вые закономерности: вопросы теории и методологии : автореф. дис. на соискание учен.степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве». Саратов, 2004. С. 7.

² Бариська Я. О. Фактори, які впливають на форму державного правління. *Форум права*. 2012. № 4. С. 61.

³ Кириченко В. М., Куракін О. М.. Теорія держави і права: модульний курс: Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2010. С. 35.

- феодальні держави – це такі держави, що виникають в Європі в V-VI ст. н. е. на основі рабовласницьких держав, що потерпіли крах. Формами правління в них були ранньофеодальна монархія, представницька монархія; абсолютна монархія і феодальна міська республіка.

- буржуазна держава – це така держава, що виникає в результаті революцій XVII-XVIII ст. внаслідок впровадження капіталістичного способу виробництва. Формами правління в них були конституційна монархія, парламентарна та президентська республіки.

- держава соціально-демократичної орієнтації – це перехідний тип держави, який існує в період переходу від буржуазного типу до соціальної демократії¹. Ключовими її ознаками є: організація політичної влади більшості населення країни; забезпечення реального здійснення основних прав і свобод людини і громадянина; задоволення загальнолюдських потреб на засадах гуманізму і справедливості; існування приватної, державної та комунальної форм власності; наявність різних соціальних груп, прошарків населення та створення умов для їх консолідації і солідарності².

Якщо інтерпретувати вищезазначені історичні типи держав на сучасний лад, то феодальному типу держави відповідала, як правило, монархічна форма правління, а буржуазному – республіканська форма правління. Але, не потрібно досить сильно переоцінювати позиції цієї державно-правової закономірності, тим більше, мова не йде про соціальний закон. У феодальні часи відомими є зразки республіканської форми правління (наприклад, Новгородська республіка), і навпаки – у сучасному («буржуазному») світі налічується не менше декількох десятків монархій. Проте, тим не менш, тенденція проглядається доволі чітка: рух форми

¹ Марченко М. Н. Методологические проблемы изучения форм государства. *Проблемы теории государства и права*. 1999. № 2. С. 175.

² Кириченко В. М., Куракін О. М.. Теорія держави і права: модульний курс: Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2010. С. 35.

правління від необмеженої (абсолютної) монархії до обмеженої (конституційної), від монархії до республіки¹.

Тип держави впливає також і на інші характеристики форми держави, котрі внутрішньо пов'язані з «формою правління» – наприклад, форму державного (територіального) устрою. Так наприклад, в останні десять століть держава своїм розвитком доволі чітко засвідчила тенденцію до децентралізації. При цьому, на думку дослідників, не слід включати до цього процесу феномени створення американської чи німецької (ще раніше – французької) держав на основі централізації їх окремих складових – у даному випадку мова йде саме про утворення держав, а не тенденцію розвитку їх територіальної організації. Усі європейські держави принаймні за останні два століття (від Французької революції кінця XVIII ст.) стали більш децентралізованими, що пояснюється не лише поступальним ходом демократії, а й розвитком інституту місцевого самоврядування. На сьогодні в Європі та Північній Америці, за деякими винятками, державна влада на місцях ніде не здійснюється призначеними нею чиновниками².

Отже, констатуємо, що історичний тип держави і права як чинник, який впливає на форму державного правління проявляється, звісно, не безпосередньо, а через ряд конструкцій (об'єктивних і суб'єктивних), які пов'язують його з сучасними умовами функціонування форми держави. До таких конструкцій належать явища, які позначаються гуманітарними науками у поняттях «історична пам'ять суспільства», «вироблення суспільного ідеалу» тощо³.

2. Співвідношення політичних сил у державі на момент її конституювання. Зауважимо, що в такий спосіб найчастіше в літературі позначають чинник впливу на форму правління держави, де факто мова не

¹ Бариська Я. О. Фактори, які впливають на форму державного правління. *Форум права*. 2012. № 4. С. 62.

² Ушаков А. А. О понятии исторического типа государства и права. *Правоведение*. 1983. № 5. С. 25.

³ Бариська Я. О. Фактори, які впливають на форму державного правління. *Форум права*. 2012. № 4. С. 62.

може йти лише про «політичні сили» у суспільстві. Очевидно, що треба говорити про ширші складові суспільства – верстви, класи, соціальні групи.

Так наприклад, в лютому в Ірані в 1979 р. був створений тимчасовий комітет ісламської революції. Після спровокованих боїв в районі бази Військово-повітряних сил під Тегераном між загонами повсталих і шахською гвардією, в столиці розгорілось повстання. Монархія в Ірані була повалена. У березні 1979 р. Іран був проголошений ісламською республікою і була прийнята нова конституція. Поступово усувались від влади ліберальна і ліва опозиції, проходила ісламізація всіх сторін суспільно-політичного життя. Протягом кількох років Хомейні з допомогою репресій ліквідував опозицію і очолив як релігійну, так і світську владу¹. Перемога ісламської революції 1979 р. в Ірані стала зразком того, як сформований у результаті переслідувань опозиційних шахському режиму сил політичний вакуум вивів на арену партійного протистояння нетипову, але добре організовану й структуровану силу, – мусульманське духівництво. Згуртувавшись навколо харизматичного лідера – аятоли Хомейні й перетворивши мечеті на релігійно-політичні інститути, прихильники ортодоксального ісламу шіїтського толку не лише створили особливу форму іранського державного устрою².

В результаті після антишахської революції в Ірані 1979 р. домінуючі ісламістські сили домоглися закріплення в Конституції цієї держави її нині існуючої релігійної (ісламської) форми правління³.

В свою чергу, в умовах демократії (незалежно від ступеня консолідації) співвідношення політичних сил проявляється в політичному компромісі еліт,

¹ История древнего Востока: От государственных образований до древних империй. Под ред. А. В. Седова; Ин-т востоковедения. М.: Вост. лит., 2004. С. 131.

² Пилипенко В. В. Особливості діяльності комуністичних партій Ірану після ісламської революції. Модернізація політичної системи сучасної України: стан та перспективи розвитку : *Збірник матеріалів XII Всеукраїнської науково-практичної конференції* (26 грудня 2018 р.). Северодонецьк : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2019. С. 65.

³ Бариська Я. О. Фактори, які впливають на форму державного правління. *Форум права*. 2012. № 4. С. 62.

зміст якого – узгодження позицій стосовно форми держави. Справді, на початку 1990-років національно-орієнтована і ліво-орієнтована складові політичної еліти України дійшли згоди щодо змішаної республіканської форми правління з деякими радянськими ознаками. На думку дослідників, вищезазначений підхід відображав домінуючі уявлення щодо форм державотворення. Необхідно при цьому зазначити, що предмет політичного консенсусу не є статичним і державноправовий розвиток України після 1991 р. переконливо доводить дану тезу. Проте, якщо звузити даний підхід, то відзначимо, що у сучасній державі співвідношення політичних сил концентровано виражається в розстановці партійних сил у парламенті – кількісному співвідношенні депутатських фракцій. Тому, в умовах, коли плебісцитарні способи закріплення форми держави поступово відходять у минуле, саме парламент є основним механізмом знаходження політичного компромісу¹.

Разом з тим, якщо ж поєднати в діалектичному аналізі «форму» та «зміст», політичний і нормативно юридичний аспекти форми державного правління, то слушним буде виокремлення певних компонентів у наведеному понятті:

- перший компонент – норми та практика, що стосуються виду, структури, правового становища вищих органів державної влади;
- другий – норми та практика, що характеризують відносини між органами державної влади;
- третій – норма та практика зворотного зв'язку між органами державного управління та тими, ким управляють².

Отже, саме реальні варіації поєднання «форми» та «змісту» у кожній модифікації системи державного правління в тій чи іншій країні часто не виправдо вують тих сподівань, які покладалися на їх ідеальні, теоретичні відповідники. Ця обставина є однією з причин постійного пошуку

¹ Бариська Я. О. Фактори, які впливають на форму державного правління. *Форум права*. 2012. № 4. С. 62.

² Челлен Р. Государство как форма жизни: пер. с швед. РОССПЭН, 2008. С. 191.

політологами та правниками оптимальних конфігурацій «змішаного правління», які максимально відповідали б викликам часу¹.

3. Форма права і форма держави. Саме такий підхід запропонував австрійський вчений Г. Кельзен у роботі «Чисте правознавство».

Так, форма права – це сукупність загальноновизнаних конкретною державою офіційно-документальних способів зовнішнього виразу та закріплення норм права. В свою чергу, форма держави – це безпосередній виразник і носій її сутності та змісту. Тобто, це означає, яка суть та зміст (функції) держави, такою, в кінцевому результаті, буде і її форма. Сутність держави виражається в тому, волю та інтереси яких верств, груп, класів вона захищає. Вивчити державу з точки зору форми – це, в першу чергу, вивчити її будову, її основні складові частини, внутрішню структуру, основні методи встановлення та здійснення державної влади².

Розглядаючи взаємозв'язок форми права і форми держави як один із чинників форми правління звернімося до поглядів Г. Кельзена. Відомий австрійський правознавець розуміє державу не лише (і не стільки) як політичну організацію, а передовсім – як «відносно централізований правовий порядок». На його думку, політична складова держави «проявляється у примусові, який здійснюється від людини до людини й регулюється цим порядком, – полягає у примусових актах, які встановлює цей порядок»³.

На думку вченого держава як соціальна спільність складається з трьох складових: державного населення, державної території й так званої державної влади, що її здійснює незалежний уряд держави. І всі три складники визначаються тільки в юридичних термінах – тобто їх можна досягнути лиш як чинність і сфери чинності правового порядку. Це, в свою чергу, означає –

¹ Павленко Р. М. Парламентська відповідальність уряду: світовий та український досвід. К. : Вид. дім «КМ Академія», 2002. С. 57.

² Манько О. Є. Поняття форм державного правління в конституційному праві. *Форум права*. 2009. № 3. С. 424-430.

³ Кельзен Г. Чисте правознавство; пер. з нім. О. Мокровольського. К. :Юніверс, 2004. С. 310-311.

позиція Г. Кельзена – що форма держави безпосередньо пов'язана з формами утворення права, з механізмами правоутворення і правотворчості. На думку вченого те, що розуміють під формою держави, є лиш особливим випадком форми права. Це форма права, тобто метод вироблення права на найвищому ступені правового порядку – у сфері конституції. Отже, поняттям форми держави характеризується регульований конституцією метод вироблення загальних норм¹.

Таким чином, Г. Кельзен, отже, чітко пов'язав форму правління з «формою права» у двох площинах. Сама форма правління є, з одного боку, проявом форми права (в ширшому розумінні – правопорядку) – річ іде, передовсім про конституцію. Саме конституція виступає конституюючим документом для форми правління сучасної держави. З іншого боку, форма правління є реальним механізмом правотворення (в позитивістських позицій).

4. Рівень правової культури. Дійсно, не можна оминати увагою рівень правової культури як один із чинників, що впливає на форму правління.

Дослідження сутності феномену правової культури має досить тривалу історію. Умовно можна виокремити декілька етапів дослідження сутності і змісту правової культури: дореволюційний, радянський і період сьогодення. У дореволюційний період вчені зосереджували увагу на аналізі місця і ролі правової свідомості як важливого структурного елемента правової культури. У радянський період у дослідженні проблем правових цінностей, правової свідомості як складової правової культури розпочинається період боротьби проти права та правосвідомості в їх загальноцивілізаційному тлумаченні, а також проти «юридичного» світогляду як буржуазного. Зокрема, вже з середини 50-х років починають з'являтися статті з проблем правосвідомості, яка аналізується як система правових поглядів людей. На початку 70-х років

¹ Кельзен Г. Чисте правознавство; пер. з нім. О. Мокровольського. К.: Юніверс, 2004. С. 304-305.

деякі автори почали вивчати проблеми правової культури більш системно і цілеспрямовано¹.

Не припиняються дослідження поняття та правової природи правової культури і на сучасному етапі. Правову культуру як «невід’ємну частину загальної культури, що становить систему правових цінностей.» (форм, норм, приписів та інститутів), розумінь і настанов, які відображають у правовій формі стан свободи і соціальних цінностей людства, суспільства, особи розглядає сучасний науковець О. Скакун. Науковець зосереджує увагу на динаміці правових культур, їх взаємозбагаченні. Показником такого прогресу є інститут прав людини, закріплений у міжнародних актах, а універсалізм прав людини – надбання правової культури людства.²

Як різновид загальної культури розглядає правову культуру Л. В. Авраменко. На її думку, правова культура складається з духовних і матеріальних цінностей, які належать до правової дійсності і не мають власної предметності. Творець, носій і реалізатор правової культури – це особа. Правова культура – це спосіб діяльності і, в цьому розумінні, вона постає як спосіб мислення, норми і стандарти поведінки, включає лише те, що є прогресивним, соціально корисним і цінним.³

В контексті чинника форми правління, йдеться мова про розуміння правової культури в широкому плані, як включає саме право (об’єктивне і суб’єктивне), правосвідомість, правові відносини, стан законності, рівень досконалості законотворчої, правозастосовної та іншої правової діяльності,

¹ Саветчук Н. М. Правова культура: шляхи формування та розвитку. *Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 60-річчю проголошення Загальної Декларації прав людини, (м. Івано-Франківськ, 28 листопада 2008 р.)*. Івано-Франківськ, 2008. С. 277.

² Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підруч. Х. : Еспада, 2006. С. 685.

³ Авраменко Л. В. Теорія держави і права. Харків: СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2004. С. 161.

при цьому цей правовий феномен «неодмінно включає людину та її діяльність»¹.

Отже, рівень правової культури впливає на технологію вибудови держави, досягнення чи відсутності при цьому консенсусу еліт та на зміст правової форми держави. В Іспанії 1977 р. пакт Монклоа став взірцем виявленої правової культури еліти цієї країни та прихильного ставлення останньої до демократизації та інституційного відновлення монархії. Отже, саме правова культура є надзвичайно складним і духовним феноменом, під яким розуміється сукупність таких елементів державно-юридичної (правової) системи, які, відповідаючи принципам природного права, корисними (цінними) для існування розвитку індивідів, їх груп, об'єднань та зрештою усього суспільства становлячись одним із чинників вибору форми правління.

5. Рівень економічного розвитку держави. Вищезазначений чинник відображає закономірність, котра проявляється протягом тривалого відрізка часу. Тобто, економіка – є важливим чинником вибору форми правління.

Термін «економіка» (від грецьких слів «ойкос» – домогосподарство та «номос» – закон) був введений в науковий оборот давньогрецьким мислителем Ксенофонтом. Він написав книгу «Економікос» Ця назва складається з двох грецьких слів і дослівно означає «мистецтво ведення домашнього господарства» або «управління домашнім господарством»².

В сучасному ж розумінні економіка – це одна зі сторін матеріального виробництва в широкому значенні цього поняття, друга сторона — соціальна сфера суспільства, що забезпечує існування і відтворення фізичного життя людини. Взаємодія цих сторін матеріальних відносин є об'єктивною основою формування права. Наприклад, власність є соціально-економічним явищем дійсності. І лише в поєднанні з юридичним елементом виникає право власності. Сама по собі належність комусь майна означає лише «прив'язку»

¹ Балюк Г. И. Взаимосвязь правовой культуры и социалистической демократии. Киев : О-во «Знание» УССР, 1984. С. 7.

² Економічний енциклопедичний словник. Т. 2. за ред. С.В. Мочерного. Львів: Світ, 2006. С. 11.

суб'єкта власності до об'єкта, особи до речі. І тільки юридичний зв'язок між ними переводить це соціально-економічне явище в правову площину. Лише за її наявності і можна говорити про право власності. Звідси випливає, що певним економічним відносинам відповідає правова форма, яка закріплює їх¹.

Ознаки економіки: вільний вибір видів і форм діяльності, зокрема підприємництва; багатокладність економіки з домінуванням приватної власності; рівні права ринкових суб'єктів з різними формами власності; економічна відокремленість товаровиробників; саморегулювання господарської діяльності, зокрема вільне ціноутворення; панування чесних зв'язків між економічними агентами, зокрема в конкурентній боротьбі; розвиненість ринкової інфраструктури, тобто організацій, які забезпечують стійке функціонування суб'єктів економіки; договірний (партнерський) характер відносин ринкових агентів². Безумовно, вищезазначені особливості суттєво впливають на вибір форми держави

Суть економіки як чиннику вибору форми правління полягає в тому, що економічний прогрес у тих чи інших державах неодмінно призводив до посилення інститутів парламентаризму, самообмеження держави, посилення конституціоналізму. І навпаки, в економічно менш розвинутих державах абсолютистські форми правління історично затримувалися більш тривалий час (наприклад, у Росії до 1905 р.)³.

Наявність зв'язку між економічною системою і формою держави відмічає вітчизняний дослідник О.М. Чечель, який вважає, що за основу класифікації типів економічної системи можна взяти тип державного управління. За таким підходом, на його думку, типи економічної системи поділяються на три групи:

¹ Мочерний С.В. Економічна теорія: навчальний посібник; видання 4-те. К.: Видавничий центр «Академія», 2009. С 19.

² Корчак Н.М. Господарське право України: навч. посібник (у таблицях). К.: Вид-во Національного авіаційного університету «НАУ-друк». 2009. С. 31.

³ Бариська Я. О. Фактори, які впливають на форму державного правління. Форум права. 2012. № 4. С. 63-64.

- тоталітарні системи державного регулювання економічної політики;
- ліберальні системи державного регулювання економічної політики;
- соціальні системи із змішаною економікою державного регулювання економічної політики¹.

На сьогодні в усіх економічно розвинутих державах інститут конституціоналізму виступає стержневою характеристикою держави та її форми правління, а зразки абсолютизму зустрічаються вкрай рідко (лише в деяких державах Близького Сходу). Так, наприклад, в першій двадцятці держав за показником ВВП на душу населення, розрахованого за методом паритетної купівельної спроможності, усі держави мають форму правління, побудовану на засадах конституціоналізму (поділу влад, парламентаризму), за винятком Катару і Гонконгу (спеціальний адміністративний район КНР).

6. Соціальна сутність держави. Відмічаємо, що в сучасній юридичній науці характеристика держави зводиться в основному до визнання її необхідною формою організації суспільства, тобто вважається, що це – основний інститут політико-правової системи, котрий організовує, спрямовує та контролює за допомогою норм права діяльність людей та соціальних груп, захищає права та інтереси громадян. Проте, при цьому, соціальне призначення держави визначається її соціальною сутністю: яка сутність держави, такі цілі, завдання, які воно ставить перед собою².

Взагалі, поняття «сутність держави» звичайно уживається в трьох значеннях;

- це своєрідна моральна оцінка держави. У цьому розумінні суспільно-політична думка сформувала дві метатеорії:

1) держава – це організоване насильство над індивідом, зло, хоча й необхідне. Тому межі дії державної влади мають бути мінімізовані.

¹ Чечель О. М. Тип економічної системи як чинник економічної політики держави. *Державне будівництво*. 2009. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2009_2_29. (дата звернення: 29.06.2020).

² Боровікова В.С. Сутність держави: науково-понятійне тлумачення в теорії держави Б. Кістяківського. *Науковий Вісник Львівського університету внутрішніх справ*. №1. 2018. С. 3.

Найяскравіше ця оцінка сутності держави представлена в працях ліберальних філософів та юристів;

2) держава – це спосіб забезпечення загального блага. З позицій такого підходу держава сприймається як агент із надання суспільству позитивних послуг (гарантування безпеки, соціальна допомога, виховання та освіта населення тощо), як опікун суспільства та індивіда.

- під поняттям «сутність держави» розуміють сенс існування і роль держави в житті суспільства. «Сутність» як філософська категорія характеризує те головне в явищі, що визначає його природу, що робить явище самим собою: при зміні сутності об'єкт перестає бути тим, чим він є, і стає іншим явищем.

- третє значення поняття «сутність держави» пов'язане з проблемою належності державної влади певному соціальному шару, з питанням про те, хто і в чийх інтересах здійснює державну владу¹.

В свою чергу В. І. Червонюк визначає сутність держави через наявність таких ознак: держава є універсальною організацією суспільства; держава є публічною, правовою, суверенною організацією влади; держава є такою соціальною силою, яка має монополію на легітимне застосування примусу; держава є поєднанням протиріччям між класовим та загально-людським (тобто, з одного боку, держава повинна захищати загальнолюдські інтереси, а з іншого – як історично підтверджено, держава стає на бік найсильнішого соціального класу); держава повинна виконувати функції суспільного «посередника»².

Соціальне призначення (сутність) держави – служити людині, створювати необхідні умови для того, щоб людина могла максимально розвиватися і проявляти свої здібності і дарування, оскільки людина – вища з усіх цінностей світу. З цього випливає, що сутність держави зводиться для

¹ Кириченко В. М., Куракін О. М. Теорія держави і права: модульний курс: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2010. С. 157.

² Червонюк В. И. Теория государства и права: Учебник. Москва: ИНФРА-М, 2009. С. 87.

задоволення благ і інтересів людини, насамперед соціальних. Таку ідею проголошено в ст. 1 Конституції України¹. Ця конституційна норма дійсно суттєво впливає на вибір форми правління.

Соціальною вважається така держава, яка визнає людину найвищою соціальною цінністю, своє призначення вбачає в забезпеченні громадянського миру і злагоди в суспільстві, надає на субсидіарних засадах соціальну допомогу індивідам та іншим громадянам, які перебувають у важкій життєвій ситуації, з метою забезпечення кожному гідного рівня життя. Пряме визнання держави соціальною дозволяє стверджувати, що конституційному устрою Української держави притаманний принцип соціальної держави, через що він набуває вищої імперативної сили і стає загальнозначущим, у тому числі і щодо соціальної спрямованості законодавства².

Варто погодитися з дослідниками, що теорія та практика соціальної держави стала конструктивною відповіддю на недосконалість правової держави в її класичному ліберальному варіанті, а також на спробу адміністративного соціалізму забезпечити кожному матеріальну свободу і встановити в суспільстві соціальну справедливість і рівність. Соціальна держава покликана забезпечити кожному громадянину гідні умови життєдіяльності, соціальну захищеність, участь в управлінні виробництвом, а в ідеалі – однакові життєві шанси, й можливості для реалізації особи в суспільстві. Діяльність такої держави спрямована на загальне благо, утвердження в суспільстві соціальної справедливості³.

Таким чином, розуміння політичною елітою соціальної сутності держави суттєво впливає не лише на визначення пріоритетних напрямів її діяльності (функцій держави), а й на форму правління. Слід визнати, що

¹ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

² Тацій В.Я. Конституція України. Науково-практичний коментар. Харків: Право, 2011. С. 33.

³ Бостан Л. М. Історія держави і права зарубіжних країн. 2-е вид. перероб. й доп.: Навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. С. 70.

даний фактор впливає на форму держави, проте не настільки прямолінійно, як вищенаведені. Слід підкреслити при цьому, що механізм взаємовпливу соціальної сутності держави та її форми проявляється не лише у площині «функції держави – структура вищих органів державної влади», а й також у взаємодії інституційної та функціональної складової форми правління (чи форми територіального устрою) з необхідністю реального забезпечення основних соціальних цінностей (прав людини, політичного плюралізму тощо), закріплених у конституції. Так, наприклад, присутність серед органів державної влади омбудсмена чи наявність у судів прерогативи скасувати незаконне рішення будь-якого органу державної влади з мотивів захисту прав людини доводять справедливість такого підходу¹.

Отже, соціальна сутність держави втілюється у формі державного правління настільки, наскільки остання виступає механізмом її практичної реалізації.

7. Інші чинники. На думку дослідників серед інших чинників, які впливають на форму правління, слід назвати:

- а) національний склад населення;
- б) розміри території держави;
- в) зовнішній вплив інших держав та міжнародних структур тощо².

Таким чином, ми дійшли до висновку, що серед чинників вибору форми правління виділяються наступні: 1) історичний тип держави; 2) співвідношення політичних сил у державі на момент її конституювання; 3) форма права і форма держави; 4) рівень правової культури; 5) рівень економічного розвитку держави; 6) соціальна сутність держави; 7) інші чинники. Вищезазначені чинники вибору форми правління впливають на вибір форми правління в будь-якій державі світу. Не є винятком і Україна, оскільки тільки в сукупності вищезазначені чинники впливають на вибір

¹ Бариська Я. О. Фактори, які впливають на форму державного правління. Форум права. 2012. № 4. С. 64.

² Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання друге. Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. С. 39.

форми правління. Історичний досвід показує, що Україна остаточно ще не визначилася із формою правління, оскільки систематичні зміни конституції призводять до зміни форми правління з президентсько-парламентської і навпаки.

Висновки до Розділу I

1. Форма правління – це спосіб організації і здійснення державної влади, порядок утворення та діяльності державних органів, компетенція і взаємозв'язок між собою, а також взаємовідносини з населенням країни (ступінь участі населення в їхньому формуванні).

Форма державного правління є однією з суттєвих характеристик форми держави і залежить від способу організації верховної влади в державі, у першу чергу від того, що заведено визнавати її формальним джерелом, яким є порядок утворення й оновлення органів державної влади (вибори чи престолонаслідування), принципи взаємодії органів влади між собою та з населенням. Джерелом влади може бути визнана воля однієї людини, воля усього народу або ж воля певної панівної соціальної верстви – олігархії.

2. Значна кількість класифікацій форм правління, спричинена відсутністю чітко визначеного, усталеного набору сутнісних критеріїв класифікації форми правління – неприйнятна. Саме тому, необхідно залишатися на позиції, усталеній тисячоліттями, що формами правління виступають монархія і республіка, які в свою чергу поділяються на окремі різновиди.

Монархія – це форма державного правління, за якою державна влада належить повністю або частково одній особі – монарху, і передається як спадщина серед представників правлячої династії або формується якимось іншим шляхом.

Республіка – це форма правління, при якій вищі органи державної влади обираються безпосередньо народом або формуються виборними установами на певний строк.

Республіці властиві такі риси:

- Існування одноосібного і колегіального глави держави — президента або дожа і парламенту.
- Парламент представляє законодавчу владу.
- Завдання президента — очолювати виконавчу владу, але це характерно не для всіх типів республік.
- Виборність на певний термін голови держави і інших верховних органів державної влади. Так, президент і парламент повинні обиратися народом на певний термін.
- Юридична відповідальність голів держави. Наприклад, згідно із більшістю конституцій, у парламенту є право звільнення від посади президента за тяжкі злочини проти держави (імпічмент).
- У випадках, передбачених конституцією, право представляти і виступати від імені держави має президент.
- Відповідальність вищих органів держави за виконання своїх повноважень перед народом або вищим представницьким органом.
- Верховенство актів, які видаються вищим представницьким органом країни.
- Державна влада розподілена на законодавчу, виконавчу і судову

3. Серед чинників вибору форми правління виділяються наступні: 1) історичний тип держави; 2) співвідношення політичних сил у державі на момент її конституювання; 3) форма права і форма держави; 4) рівень правової культури; 5) рівень економічного розвитку держави; 6) соціальна сутність держави; 7) інші чинники. Вищезазначені чинники вибору форми правління впливають на вибір форми правління в будь-якій державі світу. Не є винятком і Україна, оскільки тільки в сукупності вищезазначені чинники

впливають на вибір форми правління. Історичний досвід показує, що Україна остаточно ще не визначилася із формою правління, оскільки систематичні зміни конституції призводять до зміни форми правління з президентсько-парламентської і навпаки.

РОЗДІЛ II

РОЗВИТОК ФОРМИ ПРАВЛІННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

2.1. Класифікація форми правління, встановленої первинною редакцією Конституції України

Загальновідомо, що форма правління належить до основоположних категорій, які набувають змістового наповнення у процесі формування політичної системи суспільства. Зокрема, для молодих постсоціалістичних, насамперед пострадянських, держав перехідного типу, до яких належить і Україна проблема осмислення цього поняття і практично-політичного явища, що воно позначає, актуалізується у зв'язку з потребою демократизації держави й суспільства, необхідністю завершення конституційних реформ та подолання суперечностей застосування демократичних принципів¹.

Разом з тим, у сучасних умовах вітчизняного державотворення від рівня досконалості форми правління залежить ефективність реалізації принципу розподілу влад, як одного з основних принципів якісного функціонування механізму держави будь-якої сучасної демократичної держави. При цьому, історичний досвід державного будівництва підтверджує що ефективна взаємодія всіх гілок влади забезпечує належне, ефективне, прогресивне функціонування не лише державного апарату, а й механізму держави в цілому, що сприяє розбудові демократичної, соціально-правової держави, про що проголошує Основний Закон держави². Саме тому, важливо дослідити форму правління в Україні встановленої первинною редакцією Конституції України, оскільки з 1996 року в Україні форма правління

¹ Мироненко П. В. Форма правління: політичні трансформації на зламі століть : монографія.К. : ВЦ «Академія», 2014. С. 3.

² Ганьба Б.П. Проблеми і перспективи вдосконалення форми державного правління сучасної України. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2011/04.pdf (дата звернення: 29.06.2020).

систематично змінювалася залежно від політичної обстановки в державі, що є насправді негативним явищем для розбудови молодого держави.

Перш ніж досліджувати форму правління за первинною редакцією Конституції України, необхідно в загальних рисах ознайомитися з поняттям конституції.

Що стосується безпосередньо поняття конституції, то на сьогодні виділяють два значення поняття «конституція»:

- матеріальне значення, відповідно до якого конституція являє собою писаний акт або сукупність актів чи конституційних звичаїв, які перш за все проголошують та гарантують права і свободи людини і громадянина та визначають основи суспільного ладу, форму правління і територіального устрою, основи організації центральних та місцевих органів влади, їх компетенцію та відносини, державну символіку та столицю;

- формальне значення, за яким конституція – це закон або група законів, що мають вищу юридичну силу щодо всіх інших законів та інших актів. Конституція в цьому розумінні – закон для законів, що виражається в її особливому порядку прийняття та внесення до неї змін, у верховенстві в правовій системі держави¹.

Вищезазначене положення підтримує й відомий фахівець в сфері конституційного права С. А. Авакян, на думку якого конституція у матеріальному розумінні – писаний акт, сукупність актів або конституційних звичаїв, які проголошують і гарантують права й свободи людини та громадянина, а також визначають основи суспільного ладу, форму правління й територіального устрою, основи організації центральних і місцевих органів влади, їх компетенцію і взаємовідносини, державну символіку та столицю, а у формальному розумінні – це закон або група законів, які мають вищу юридичну силу стосовно інших законів².

¹ Совгиря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України. Повний курс: наич. посіб. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Юрінком Інтер, 2012. С. 31.

² Конституционное право. Энциклопедический словарь. Под ред. С.А. Авакьян. М.: Норма, 2000. С. 17.

Аналогічну точку зору висловлює й О. В. Оніщенко, яка на основі дисертаційного дослідження також дійшла висновку, що під конституцією у матеріальному значенні необхідно розуміти її як писаний акт або сукупність актів чи конституційних звичаїв, які проголошують та гарантують права і свободи людини і громадянина та визначають основи суспільного ладу, форму державного правління, форму державного устрою, систему органів державної влади, місцевого самоврядування та інші питання конституційного значення. При цьому акцентується увага на розумінні предмета конституційного регулювання, а, відповідно, і розумінні змісту Конституції України. Формальна конституція, в свою чергу, розглядається як документ, тобто основний закон держави, який приймається і змінюється в особливому порядку, встановленому, як правило, ним самим, і який має найвищу юридичну силу. Тобто Конституція в даному значенні розглядається як свого роду «закон законів»¹.

Конституція України – це єдиний нормативно-правовий акт, що має особливі юридичні властивості, через який Український народ виражає свою суверенну волю, утверджує основні принципи державного та суспільного ладу, визначає систему і структуру державної влади та місцевого самоврядування, механізми реалізації державно-владних повноважень, основи правового статусу особи, територіальний устрій держави². Сутність конституції полягає в тому, що в Конституції України, закріплюються найбільш принципові державно-правові норми загального характеру, які мають найвищу юридичну силу, стосуються всіх сфер життя суспільства: політичної, економічної, соціальної, духовної. Таким діапазоном змісту своїх норм Конституція України суттєво відрізняється від інших джерел конституційного права. Важливо й те, що в ній визначається багато інших

¹ Оніщенко О. В. Конституція України як основне джерело конституційного права України. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Київ, 2005. С. 9.

² Совгіря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України. Повний курс: наич. посіб. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Юрінком Інтер, 2012. С. 33.

видів джерел цієї галузі національної правової системи. Норми Конституції України стосуються кожного громадянина, усіх суб'єктів суспільних відносин. Значна кількість конституційних норм мають установчий характер¹.

Отже, цілком закономірно, що форма правління в Україні визначається в Конституції України.

Відповідно до ст. 5 Конституції України Україна є республікою. Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування². Здавалося б, що це конституційне положення вичерпує питання про форму правління в Україні, проте з часу проголошення незалежності форма правління в Україні систематично змінювалася.

Так, безпосередньо з моменту проголошення державного суверенітету 16.07.1990 р. республіка в Україні зазнала такої еволюції:

1) парламентська республіка (не в її класичному варіанті): 16.07.1990 р. - 01.12.1991 р., до народного референдуму, яким був схвалений Акт проголошення незалежності України від 24.08.1991 р³. (посада Президента в Україні була введена 05.07.1991 р.);

2) парламентсько-президентська республіка: 05.07.1991 р. - 08.06.1995 р., до Конституційного договору між Верховною Радою і Президентом⁴;

3) президентсько-парламентська республіка: 06.1995 р. (після скасування Конституційного договору 28.06.1996 р. діяла на основі

¹ Конституційне право України: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. За ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. Х.: Право, 2008. С. 22-23.

² Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

³ Про проголошення незалежності України: Постанова, Акт Верховної Ради Української РСР від 24.08.1991 № 1427-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1991, № 38, ст.502.

⁴ Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України: Конституційний договір від 08.06.1995 № 1к/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1995, № 18, ст.133.

Конституції України 1996 р.) - 09.2005 р. Це змішана республіканська форма правління, що була так офіційно визначена Президентом України під час подання проекту Конституції на розгляд Верховної Раді 20.03.1996 р.;

4) парламентсько-президентська республіка – 01.01.2006 р. (на основі Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 08.12.2004 р., прийнятого Верховною Радою України у рамках пакетного голосування).; Це також змішана республіканська форма правління з дещо зміненими повноваженнями Президента, уряду і парламенту у бік пріоритету останнього¹.

5) президентсько-парламентська республіка: 30.09.2010-21.02.2014 рр.. (на основі Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України)²;

б) парламентсько-президентська республіка: 21.02.2014 р. й понині. Діє на основі Закону України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 року № 742-VII³.

Аналіз еволюції зміни форми правління в Україні свідчить, що за первинною редакцією Конституції України наша держава за формою правління була президентсько-парламентською республікою.

Варто відзначити, що зміна форми державного правління пов'язана з політичними змінами у суспільстві, зміною прихильності громадян України

¹ Про внесення змін до Конституції України: Закон України від 08.12.2004 № 2222-IV. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2005, № 2, ст.44.

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України): Рішення від 30.09.2010 № 20-рп/2010. *Офіційний вісник України* від 01.10.2010 2010 р., № 72/1 Спеціальний випуск; № 77, 2010, с., стор. 7, стаття 2597.

³ Про відновлення дії окремих положень Конституції України: Закон України від 21.02.2014 № 742-VII *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2014, № 11, ст.143.

до певної форми правління та осіб, що знаходяться при владі. Зокрема, в спеціальній науковій літературі висловлюється позиція про доцільність розгляду форми правління не у зв'язку з монархією або республікою, а у зв'язку з формами та методами здійснення державної влади та розподілом політичних центрів влади¹. Згідно з вказаної причини необ'єктивно ставити питання про заміну монархії республікою, вважаючи більш демократичною останню².

В контексті вищезазначеного, як слушно зауважує вітчизняний вчений Р. С. Мартинюк, президентська республіка у США, парламентарна в сучасній Німеччині чи змішана у V Французькій Республіці демонструють високі, функціональні характеристики³. Водночас, при цьому, в умовах відсутності традицій демократії, низького рівня розвитку громадянського суспільства та нерозвиненої партійної системи будь-яка форма правління «приречена» демонструвати свої потенційні дефекти⁴.

Отже, Україна за первинною редакцією Конституції була президентсько-парламентською. Тому, для розуміння сутності даної форми правління доцільно розглянути ознаки, характерні президентській республіці в цілому та даному виду змішаної республіки.

Президентська республіка – форма державного правління, за якої державна влада здійснюється шляхом надання президенту великого кола повноважень⁵.

¹ Андреева Г.Н. Конституционное право зарубежных стран: Повторительный курс в вопросах и ответах. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2008. С. 333.

² Волощук О.Т. Форма правління: поняття та сутність. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2011. Випуск 559. Правознавство. С. 35.

³ Мартинюк Р.С. Критерії та чинники вибору форми правління в Україні. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2012. № 2 (6). С. 3.

⁴ Черняк Є. В. Зміна форми правління як мета конституційних перетворень: порівняльно-правовий аспект. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. Спецвипуск*, ч. 2. 2017. С. 41.

⁵ Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник. За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. С. 67.

Що стосується президентської республіки, то для неї характерними є наступні ознаки:

- президент звичайно обирається незалежно від парламенту (прямим чи непрямым голосуванням) і поєднує повноваження глави держави і глави уряду, який формує особисто або з наступним схваленням верхньої палати парламенту.

- в руках парламенту зосереджена законодавча влада.

- уряд, як правило, слабо впливає на парламент, не залежить від нього (парламент не може проголосити недовіру уряду або достроково припинити його повноваження), несе відповідальність перед президентом, а не перед парламентом (можливий парламентський контроль);

- посада прем'єр-міністра або відсутня, або відіграє допоміжну, координаційну, роль (так званій «адміністративний» прем'єр у деяких країнах «третього світу»);

- президент може обстоювати інтереси виконавчої влади завдяки своєму високому статусу (здійснювати активну виконавчу політику, використовувати право на видання виконавчих актів, ініціювати створення законів, використовувати право вето на прийняття законів, застосовувати різноманітні засоби впливу на законодавчу владу) з метою досягнення балансу влади.

- повноваження президента дають йому змогу контролювати діяльність парламенту (право його розпуску, право вето та ін.).

- президентом у цих державах стає зазвичай лідер партії, котра перемогла на президентських виборах, із числа членів якої здебільшого й формується уряд¹.

Разом з тим, сучасна правова наука розрізняє такі різновиди президентської республіки як: президентсько-монархічну, президентсько-партократичну та президентсько-мілітарну. Дійсно, можливо й така класифікація президентської форми правління, але ж її вади у відсутності

¹ Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник. К.: Алерта; КНТ ; ЦУЛ, 2009. С. 141-142.

єдиного критерію, підстави запропонованої класифікації. Тут є елемент, що орієнтований на роль політичних партій або засіб утворення форми правління, насамперед державного режиму. У літературі всі ці форми об'єднуються у суперпрезидентську республіку.

Отже, за наведеними чинниками виокремлюються президентсько-монархична республіка – форма президентського абсолютизму, за якою президент очолює єдину легальну партію, є головним ідеологом країни та творцем офіційно проголошеної обов'язкової ідеології (Гана при Кваме Нкруме, Гвінея при Секу Туре, Заїр при Мобуту та ін.), у деяких країнах проголошуються президентами навічно (Заїр, Туніс, Уганда, Екваторіальна Гвінея та ін.); президентсько-мілітарна республіка, яка виникає у результаті військових переворотів та становить військове правління; президентсько-партократична республіка, в якій президент обирається вищим органом єдиної у країні владної партії (Ангола, Бенін, Конго, Мозамбик)¹.

Проте, нас перш за все цікавить змішана республіка в інтерпретації президентсько-парламентської конфігурації.

Змішана республіка – це форма державного правління, яка поєднує ознаки президентської і парламентської республік, а саме:

- як і у президентській республіці главу держави обирає народ шляхом прямих виборів або колегія виборців, повноваження президента ширші і вагоміші, ніж у парламентській республіці (можливість втручання у законотворчий процес, як суб'єкта законодавчої ініціативи, право вето на акти парламенту; право видавати нормативно-правові акти);

- свої повноваження президент здійснює безпосередньо (у напівпрезидентських республіках) або через уряд (у напівпарламентських республіках); президент призначає прем'єр-міністра (главу уряду) лише за згодою парламенту; президент, як правило, є головнокомандуючим збройних

¹ Алексєєнко І. Г. Президентська республіка як парадигма взаємодії політичних інститутів. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер. : Політологія.* 2010. Т. 149, Вип. 137. С. 73.

сил, визначає військову доктрину держави, є окремим органом державної влади;

- уряд несе подвійну відповідальність – перед президентом і парламентом, які можуть виявити йому недовіру і відправити у відставку.

- у більшості змішаних республік використовується інститут контрасигнатури, коли частина актів президента має бути контрасигнована главою уряду, який несе за них відповідальність перед парламентом¹.

Разом з тим, змішана республіка поділяється на два види: президентсько-парламентську та парламентсько-президентську, кожній з яких будуть притаманними специфічні ознаки.

Для президентсько-парламентської республіки, якою була Україна за первинної редакції Основного Закону характерними є наступні ознаки:

- 1) глава держави – президент;
- 2) голова уряду – прем'єр-міністр або президент;
- 3) президент обирається всенародно;
- 4) в державному апараті обов'язково передбачається посада прем'єр-міністра, навіть якщо він не є головою уряду;
- 5) прем'єр-міністр призначається президентом за згодою парламенту чи самостійно;
- 6) більшість міністрів призначаються президентом або парламентом за поданням прем'єр-міністра².

Відмічаємо, що окрім України періоду 1996-2004 та 2010-2014 років прикладами президентсько-парламентської республіки є Франція (стаття 8 Конституції дозволяє Президенту призначати прем'єр-міністра), Росія (стаття 82 Конституції дозволяє Президенту Російської Федерації за згодою

¹ Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник. За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. С. 67.

² Хропанюк, В. Н. Теория государства и права : учеб. для вузов. 3-е изд., испр. и доп. М. : Интерстиль : Омега-Л, 2006. С. 131.

Державної Думи призначати Голову Уряду), Греція (стаття 37 надає право президенту призначати прем'єр-міністра).

Також варто зазначити, що президентська влада при змішаній формі правління може бути сильною, навіть сильнішою, ніж у президентській республіці, адже у змішаній формі президент є ще й гарантом конституції, суверенітету, територіальної цілісності та правонаступництва держави, він наділяється арбітражними повноваженнями щодо забезпечення узгодженості діяльності окремих гілок державної влади. Але для цього президентській партії треба виграти двоє виборів підряд – президентські та парламентські. До речі, змішана форма правління не випадково отримала поширення у транзитних країнах «молодої демократії» (в тому числі і Україні), які тільки вийшли з тенет авторитаризму та розвиваються в напрямі цінностей європейського конституціоналізму¹.

Президентсько-парламентська республіка має низку ознак як президентської, так і парламентської республіки. На думку дослідників, ключовою особливістю є те, що від президентської моделі республіки запозичується інститут президента (глави держави), який обирається на виборах (тут також варто зазначити, що президент держави має повноваження виконавчої влади, хоча в Україні президент не відноситься до жодної з гілок влади), від парламентської – відповідальність уряду за свою діяльність перед законодавчою гілкою влади. Така система виконавчої влади має біцефальний або точніше дуалістичний характер. Тобто, фактично, в сутнісному плані змішана форма державного правління передбачає конкуренцію між президентом та парламентом за контроль над виконавчою гілкою влади. Слід ураховувати, що президент і парламентська більшість

¹ Петришин О. Змішана республіканська форма державного правління: питання теорії та практики. *Право України*. 2009. № 10. С. 59.

можуть бути представлені конкуруючими політичними партіями, а тому уряд може бути або президентським, або парламентським¹.

Як зазначає Р. С. Мартинюк, в період з 1996 по 2004 рр. в Україні існувала так звана президенціалізована форма правління. Така форма правління має свої потенційні переваги, які відсутні у змішаних парламентарно-президентських та парламентарних республіках: принцип одноосібного керівництва, який у ситуації низької функціональної ефективності парламенту здійснюється Президентом України у виконавчій сфері, може відігравати важливу стабілізуючу роль в умовах перехідного суспільства. Проте, насправді в умовах авторитарної організації влади ця форма правління не може належним чином виявити свій позитивний потенціал та демонструє вкрай низький рівень легітимності. Остання ж обставина виступає особливо небезпечною для нормального державного розвитку України².

Таким чином, ми дійшли до висновку, що згідно з первинною редакцією Конституції України Україна була президентсько-парламентською республікою, тобто різновидом змішаної республіки. Змішана форма республіки – це республіки в яких парламент і президент здійснюють контроль за діяльністю уряду (подвійний контроль). Ключовою особливістю президентсько-парламентської республіки в Україні було те, що в Президента України було більше повноважень ніж у парламенту. У президентсько-парламентських республіках президент держави наділений більш широкими повноваженнями у формуванні уряду та впливі на нього, ніж парламент. У таких республіках президент хоча і не є офіційним керівником уряду, проте він може надавати йому керівні вказівки, головувати на його

¹ Глотов Б. Б. Класифікація форм державного правління: український контекст. *Актуальні проблеми державного управління та місцевого самоврядування: зб. наук. пр.* Д.: ДРІДУ НАДУ, 2010. Вип. 2(5). С. 209.

² Мартинюк Р.С. Критерії та чинники вибору форми правління в Україні. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право».* 2012. № 2 (6). С. 7.

засіданнях, скасувати нормативні акти, що їх видає уряд, відправляти уряд у відставку, має широкі повноваження при його формуванні тощо.

2.2. Класифікація форми правління закріпленої чинною редакцією Конституції України

За час незалежності наша держава трансформувалася з де-факто президентської республіки (за наслідками конституційної угоди 1994 р. Президент України визнавався головою виконавчої влади) через етап президентсько-парламентської республіки у 1996-2006 рр. до парламентсько-президентської у 2006-2010 рр. Проте, скасування конституційної реформи у 2010 р. повернуло нашу державу до президентсько-парламентської форми правління, хоча в умовах фактичної маргіналізації парламенту та уряду відбувався наростаючий процес «президентціалізації» влади. Такий стан справ, зрештою, зумовив узурпацію всієї владної вертикалі й горизонталі та спровокував революційну ситуацію кінця 2013 – початку 2014 р.. В результаті перемоги Революції Гідності над олігархічним режимом В. Януковича якраз й стало повернення до парламентсько-президентської форми правління¹. Зокрема, 21 лютого 2014 р. Верховна Рада України проголосувала за повернення до парламентсько-президентської форми правління, яка також діяла у 2006-2010 роках за часів президентства В. Ющенка. Тому, дослідимо особливості форми правління за чинною редакцією Конституції України.

Як вже визначили, за чинною редакцією Конституції України, наша держава – парламентсько-президентська республіка.

Парламентсько-президентська республіка – це форма правління, вид змішаної республіки, за якої глава держави (президент) особисто пропонує

¹ Мироненко П. В. Форма правління: політичні трансформації на зламі століть : монографія. К. : ВЦ «Академія», 2014. С. 137.

склад уряду (насамперед кандидатуру прем'єр-міністра), який підлягає обов'язковому затвердженню всім парламентом¹.

Для парламентсько-президентської республіки характерними є:

- 1) глава держави – президент;
- 2) голова уряду – прем'єр-міністр;
- 3) президент обирається всенародно;
- 4) міністрів призначає парламент за поданням прем'єр-міністра чи президента.

Сьогодні прикладом парламентсько-президентської республіки можна вказати Болгарію (президент подає Народним зборам кандидатуру прем'єр-міністра, а останнього затверджує сам парламент), Словенію, Монголію та деякі інші².

Досліджуючи особливості парламентсько-президентської республіки в Україні доцільно розглянути конституційні основи переходу від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської республіки. Особливостями вітчизняного переходу до парламентсько-президентської республіки є такі:

1. Розширено повноваження парламенту, посилено його функції:

а) установча (участь у формуванні вищих і центральних органів виконавчої влади):

- парламент, спираючись на сформовану коаліцію депутатських фракцій і від її імені, вносить пропозиції Президенту України про кандидатуру Прем'єр-міністра України, а також пропозиції про кандидатури до складу Кабінету Міністрів України;

- парламент за поданням Президента України призначає Прем'єр-міністра, Міністра оборони, Міністра закордонних справ, а за поданням

¹ Конституційне право зарубіжних країн : хрестоматія : навч. посіб. упоряд. В. О. Рієка. К. : Юрінком Інтер, 2007. С. 53.

² Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник. За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. С. 68.

Прем'єр-міністра призначає інших членів Кабінету Міністрів України, голів Антимонопольного комітету, Державного комітету телебачення і радіомовлення, Фонду Державного майна, а також звільняє їх від займаних посад, вирішує питання про відставку Прем'єр-міністра, членів Кабінету Міністрів України;

- парламент призначає на посаду і звільняє з посади за поданням Президента України Голову Служби безпеки України;

- парламент у разі прийняття резолюції про недовіру Кабінету Міністрів України здійснює його формування¹.

б) законотворча:

- скорочено кількість суб'єктів законодавчої ініціативи (Президент України, народні депутати і Кабінет Міністрів України; раніше мав це право також Національний банк України);

- спрощено подолання в парламенті вето Президента на законопроект; якщо Президент України після повторного розгляду закону парламентом його не підписав, такий закон невідкладно офіційно обнародується Головою Верховної Ради України і публікується за його підписом.

в) темпоральна (тимчасова):

- збільшений термін дії парламенту з 4 до 5 років².

2. Обмежено повноваження Президента за рахунок посилення ролі Верховної Ради України – це стосується насамперед установчої функції:

- Президент України формально зобов'язаний пропонувати мандат на формування уряду лідеру коаліції депутатських фракцій. За пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді Президент вносить подання до парламенту про призначення Прем'єр-міністра України. Верховна Рада повинна його призначити не пізніше як на 15-й день після одержання такої пропозиції;

¹ Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник. К.: Алерта; КНТ ; ЦУЛ, 2009. С. 75.

² Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник. К.: Алерта; КНТ ; ЦУЛ, 2009. С. 75.

- глава держави позбавлений права самостійно відправляти уряд у відставку;

- Президент України позбавлений права самостійно приймати рішення про дострокове припинення повноважень Верховної Ради;

- у разі дострокового припинення повноважень Президента України виконання обов'язків Президента України на період до обрання і вступу на посаду нового Президента України покладається на Голову Верховної Ради України (раніше виконання обов'язків Президента покладалося на Прем'єр-міністра України)¹.

3. Посилено відповідальність уряду перед Парламентом і скоординовані повноваження Президента і Кабінету Міністрів України таким чином, що Кабінет Міністрів України став менш залежним від Президента України:

- Кабінет Міністрів України формується коаліцією депутатських фракцій у Верховній Раді України;

- Кабінет Міністрів України пов'язаний подвійною (біцефальною) залежністю:

- а) відповідальністю перед Президентом України і Верховною Радою України;

- б) підконтрольністю і звітністю перед Верховною Радою;

- програма діяльності Кабінету Міністрів України затверджується Верховною Радою України

- встановлено певні нормативно-правові основи діяльності Уряду (раніше цього не було): Конституція, закони, укази Президента України і постанови Верховної Ради України, тим самим закріплена субординація актів вищих органів влади, визначено місце урядових актів у системі нормативних

¹ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

актів держави – після указів Президента України та постанов Верховної Ради України¹.

Слід зазначити, що ідеальних форм правління не існує і всі вони, несуть в собі певні потенційні недоліки. Разом із тим, потенційні недоліки форми правління можуть суттєвою мірою нівелюватися компенсуючи ми їх механізмами. Практика функціонування республіканських форм правління засвідчує, що в умовах високого рівня політико-правової культури суспільства та розвиненої партійної системи питання про конкретний варіант обраної форми правління набуває непринципового значення. Ми констатуємо той факт, що президентська республіка у США, парламентарна в сучасній Німеччині чи змішана у Франції яскраво демонструють дуже високі функціональні характеристики. Водночас, при цьому, в умовах відсутності традицій демократії, низького рівня розвитку громадянського суспільства та нерозвиненої партійної системи будь-яка форма правління «приречена» демонструвати свої потенційні дефекти. По суті, стан розвитку партійної системи країни та особливості політико-правової культури суспільства – визначальні чинники, з урахуванням яких повинна конструюватися конкретна національна форма правління². Тому, навіть в сьогоденному вигляді парламентсько-президентська республіка в Україні має певні недоліки, які необхідно усунути.

Таким чином, в результаті дослідження ми дійшли до висновку, що згідно з чинною редакцією Конституції України, Україна – це парламентсько-президентська республіка. Парламентсько-президентська республіка – це форма правління, вид змішаної республіки, за якої глава держави (президент) особисто пропонує склад уряду (насамперед кандидатуру прем'єр-міністра), який підлягає обов'язковому затвердженню всім парламентом. Аналіз трансформації форми правління в Україні свідчить,

¹ Скаун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник. К.: Алерта; КНТ ; ЦУЛ, 2009. С. 76.

² Мартинюк Р.С. Критерії та чинники вибору форми правління в Україні. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2012. № 2 (6). С. 14.

якщо в президентсько-парламентській республіці уряд в Україні був лише інструментом президентської влади, то в парламентсько-президентській республіці уряд залежить насамперед від розкладу сил у парламенті. Позначилася тенденція до встановлення більш високого ступеня автономності відносин уряду з парламентом. Президент України не має повноважень своєю волею відправляти Кабінет Міністрів України у відставку. Він, хоч й бере активну участь у долі Кабінету Міністрів, все-таки досить жорстко обмежений у своїх повноваженнях і зобов'язаний рахуватися із законодавчим органом: для цього потрібно винесення резолюції недовіри Кабінету Міністрів України з боку Верховної Ради України. Крім того, Президент України обмежений і в праві розпуску парламенту. Отже, встановлення та функціонування тієї чи іншої форми державного правління буде ефективним тільки тоді, коли владний трикутник «глава держави – глава уряду – парламент» буде функціонувати консолідовано, дотягатиметься згода при вирішенні спірних питань, повноваження, надані Конституцією України та законами України будуть поважатися і не перетягуватися, а на перший план ставитимуться інтереси українського народу.

Висновки до Розділу II

Отож, дослідження форм правління за первинною та чинною редакцією Конституції України дозволяє сформулювати наступні узагальнюючі висновки:

1. Згідно з первинною редакцією Конституції України Україна була президентсько-парламентською республікою, тобто різновидом змішаної республіки.

Змішана форма республіки – це республіки в яких парламент і президент здійснюють контроль за діяльністю уряду (подвійний контроль). Ключовою особливістю президентсько-парламентської республіки в Україні було те, що в Президента України було більше повноважень ніж у парламенту.

У президентсько-парламентських республіках президент держави наділений більш широкими повноваженнями у формуванні уряду та в пливів на нього, ніж парламент. У таких республіках президент хоча і не є офіційним керівником уряду, проте він може надавати йому керівні вказівки, головувати на його засіданнях, скасувати нормативні акти, що їх видає уряд, відправляти уряд у відставку, має широкі повноваження при його формуванні тощо.

2. Згідно з чинною редакцією Конституції України, Україна – це парламентсько-президентська республіка. Парламентсько-президентська республіка – це форма правління, вид змішаної республіки, за якої глава держави (президент) особисто пропонує склад уряду (насамперед кандидатуру прем'єр-міністра), який підлягає обов'язковому затвердженню всім парламентом.

Аналіз трансформації форми правління в Україні свідчить, якщо в президентсько-парламентській республіці уряд в Україні був лише інструментом президентської влади, то в парламентсько-президентській республіці уряд залежить насамперед від розкладу сил у парламенті.

Позначилася тенденція до встановлення більш високого ступеня автономності відносин уряду з парламентом. Президент України не має повноважень своєю волею відправляти Кабінет Міністрів України у відставку. Він, хоч й бере активну участь у долі Кабінету Міністрів, все-таки досить жорстко обмежений у своїх повноваженнях і зобов'язаний рахуватися із законодавчим органом: для цього потрібно винесення резолюції недовіри Кабінету Міністрів України з боку Верховної Ради України. Крім того, Президент України обмежений і в праві розпуску парламенту.

Отже, встановлення та функціонування тієї чи іншої форми державного правління буде ефективним тільки тоді, коли владний трикутник «глава держави – глава уряду – парламент» буде функціонувати консолідовано, досягатиметься згода при вирішенні спірних питань, повноваження, надані Конституцією України та законами України будуть поважатися і не перетягуватися, а на перший план ставитимуться інтереси українського народу.

РОЗДІЛ ІІІ

ПРОБЛЕМНІ МОМЕНТИ НАЯВНОЇ ФОРМИ ПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ ТА МОЖЛИВІ ШЛЯХИ ЇХ УСУНЕННЯ

У своєму розвитку Україна протягом майже як тридцяти років незалежності постійно робила спроби адаптувати різноманітні форми державного правління, на терені власного державного будівництва, проте, на даль, жодна з них не дала відчутно ефективного результату, а навпаки, породжувала протистояння різноманітних владних структур, потурання законності, гальмування будь-яких реформ у різноманітних сферах суспільного життя спричинила недовіру народу до влади в цілому що в кінцевому результаті вилилося у затяжну політичну, економічну, ідеологічну, та інші кризи в суспільстві¹. Незважаючи на перемогу Революції Гідності та зміну політичної еліти, проблема пошуку оптимальної форми правління ще не завершилась. Тому, можемо констатувати, що в найближчому майбутньому будуть нові намагання оптимізувати форму правління для України.

Перш за все, відмічаємо, що однією з причин неефективності форми правління в нашій державі є те, що при її виборі враховуються думки тільки ключових політичних сил, зокрема їхній реальний вплив на конституційний процес. Зокрема, на думку П. В. Мироненко, в обговоренні форми правління участь беруть депутати, міністри, журналісти, тоді як це питання мають вирішувати насамперед експерти, які ґрунтовно досліджують функціонування різних форм правління, аналізують світовий і вітчизняний досвід протягом багатьох років. Їх системний аналіз повинен спиратися на наукові методи, чіткі критерії оцінювання, статистичні дані і врахування

¹ Ганьба Б.П. Проблеми і перспективи вдосконалення форми державного правління сучасної України. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2011/04.pdf (дата звернення: 29.06.2020).

політичної ситуації в країні¹. Проте, на жаль, при обранні тієї чи іншої форми правління враховуються інтереси меншості, насамперед олігархічної. А ці обставини не сприяють розбудові демократичної і правової держави в Україні.

З вищезазначеного випливає й наступна причина, яка стримує формування оптимальної форми правління – це нерозвиненість, недосконалість та не сформованість партійної системи, яка б забезпечувала існування стабільної парламентської більшості, результатом діяльності якої є формування уряду на чолі з главою уряду, який здатний ефективно здійснювати управлінську політику в державі і вирішувати поставлені перед ним завдання².

Ми є прихильниками встановлення в Україні змішаної (парламентсько-президентської) форми правління, оскільки на сьогоднішній день вищезазначена форма правління є найбільш оптимальною для України. Але вважаємо, що змішана форма правління, яка зараз існує в українській державі, потребує вдосконалення, оскільки як показує практика, є нагальна необхідність у запровадженні змін для ефективного функціонування вищої державної влади, які б сприяли злагодженій та функціональній співпраці органів державної влади між собою, зокрема, також важливим є внести зміни і виправити помилки, які склалися на практиці реалізації Основного Закону держави.

Наступною причиною, яка стримує формування оптимальної форми правління в Україні є розділеність виконавчої влади між двома приблизно рівними за силою центрами та нечіткість розподілу повноважень між ними, що породжують конфлікти між її очільниками (президентом та прем'єр-міністром), а також між президентом та парламентом. Вищезазначені

¹ Мироненко П. В. Форма правління: політичні трансформації на зламі століть : монографія. К. : ВЦ «Академія», 2014. С. 150-151.

² Кельман М.С. Загальна теорія держави та права: підручник. 3-е вид, стереотипне. Л.: Новий Світ-2000, 2009. С. 173.

недоліки сприяють доволі частим політичним кризам та шкодять ефективному здійсненню політики. Як показує практика, особливо гострими такі конфлікти були за президентства В. Ющенка і послаблювали здатність держави протистояти суворій фінансовій кризі 2008 р.. Також особливо показними конфлікти стають за умови відсутності у парламенті більшості у президента, але навіть в протилежному випадку окрема інституційна основа для влади прем'єр-міністра створює умови для суперечок між ним та президентом. Також можна припустити, що оскільки в Україні президент зберігає особливо значні повноваження, це ще більше сприяє конфліктам.

Отже, констатуємо, що політична нестабільність в державі завдає удару довірі до демократичних політичних інститутів та держави загалом. Нещодавнє дослідження виявило, що напівпрезидентські різновиди форми правління негативно впливають на рівень довіри до уряду та парламенту в державах різних регіонів світу та з різною економічною й соціальною ситуацією. Це може мати подальший негативний вплив на стійкість молодих демократій. Якщо згадати недавню українську історію, не дивно, що рішення Януковича повернутись до Конституції 1996 р. не зустріло значного опору серед втомленого політичними міжусобицями населення після років публічних конфліктів між президентом Ющенко та прем'єрами Тимошенко і Януковичем¹.

Варто зазначити, що вітчизняний конституціоналіст В. М. Шаповал зазначає, що «сутність тієї чи іншої змішаної форми правління визначається не арифметичними підрахунками якостей, що відрізняють її від інших сучасних форм. Найважливішим є співвідношення конституційних і реальних повноважень у сфері виконавчої влади, якими володіють президент і прем'єр-міністр².

¹ Аверчук Р. Експлейнер про найважливіше: пояснюємо, що не так із формою правління в Україні. URL: <https://voxukraine.org/cards/pravlinnya/index.html>. (дата звернення: 29.06.2020).

² Шаповал В. Форма державного правління як конституційний *modus vivendi* сучасної держави. *Право України*. 2009. № 10. С. 45.

Отже, для розв'язання конфліктної ситуації в системі вищої державної влади України, необхідна система стримувань і противаг, яка б працювала. Безпосереднє керівництво урядом має здійснюватися Прем'єр-міністром України, а глава держави здійснюватиме контроль за окремими напрямками діяльності Уряду. Зауважимо, що йдеться не про підконтрольність Уряду і Прем'єр-міністра України Президенту, а про дуалістичну модель організації вищої державної влади в Україні, яка закладена чинною Конституцією, з тенденцією до посилення ролі глави уряду.

Отже, з вищезазначеного випливає, що найважливішим завданням зазначеного механізму є досягнення балансу в розподілі повноважень між президентом і главою уряду. Тому, запорукою успішного функціонування змішаної (президентсько-парламентської) форми державного правління є ефективно налагоджений механізм досягнення політичного компромісу. Саме тому, нам необхідно розвивати в Україні існуючу змішану парламентсько-президентську форму державного правління, або, як вважає С. Серьогіна, оптимізувати існуючу напівпрезидентську модель¹.

Таким чином, враховуючи суспільні реалії, що склалися, вважаємо, що тільки за умови досягнення внутрішньої узгодженості між вищими посадовими особами в механізмі здійснення вищої державної влади можна буде говорити про ефективність змішаної (парламентсько-президентської) форми державного правління для України.

Разом з тим, не припиняються дискусії відхилення від змішаної форми правління.

Одним із варіантів оптимальної форми правління є президентська республіка. Зокрема, пояснюючи таке конституційно-правове «тяжіння» до президентських форм правління, зокрема, маються на увазі так звані чисті президентські або президентсько-парламентські республіки у всіх пострадянських державах, В. Сухонос вказує те, що одразу після розпаду

¹ Серьогіна С. Оптимізація статусу президента як ключова ланка конституційної реформи в Україні. *Право України*. 2009. № 6. С. 25.

СРСР у союзних республіках саме президент, а не виборний губернатор, розглядався як ознака незалежності, а тому кожна союзна, а іноді й автономна республіка намагалися запровадити цей інститут у своєму державному апараті¹.

Проте, як засвідчує практика, будь-які прояви надати більше повноважень Президенту України як в суспільстві, так і в політикумі розглядаються як спроба авторитаризму. Особливо це було помітно за часів правління В. Януковича.

З 1 жовтня 2010 р. по 21 лютого 2014 р. в Україні діяла Конституція 1996 р. в первинній редакції за якою В. Янукович повернув собі розширені повноваження президента Л. Кучми. Прийняття нової редакції Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 07 жовтня 2010 р., що також відбулось з порушенням процедури, закріпило домінуючий статус Президента України в системі органів державної влади та поставило уряд в залежність від глави держави. Так, уряд, хоч і визнаний вищим органом у системі органів виконавчої влади, знову став відповідальний перед Президентом України та підконтрольний підзвітний Верховній Раді. Більш того, за первинною редакцією Конституції України Президент України повернув собі право призначати прем'єр-міністра (за згодою більшості парламенту) і за його поданням членів уряду, а також звільняти уряд. Разом з цим законом парламент вніс зміни ще до 32 законів, щоб привести їх у відповідність до рішення Конституційного Суду України про скасування конституційної реформи 2004 р..

Отже, сам факт прийняття такого рішення свідчить про залежне становище цього органу судової влади від адміністрації президента². Тому,

¹ Сухонос В. В. Інститут глави держави в умовах республіки : конституційно-правовий та історико-теоретичний аспекти : монографія. Суми : Університетська книга, 2013. С. 111.

² Мацієвський Ю. В. Який режим буде В. Янукович і що з того вийде? *Наукові записки. НаУОА. Серія «Політологія»*. Вип. 5. Острог, 2011. С. 280.

можемо констатувати, що повернення до президентсько-парламентської республіки є хибним кроком.

В свою чергу, іншу позицію, на нашу думку, досить актуальну пропонує Ю. Тимошенко. Відносно нещодавно, найбільший розголос отримала презентація оптимальної форми правління запропонована Ю. Тимошенко в червні 2018 р. Тимошенко пропонує перейти до парламентської республіки «канцлерського типу», в якій партія-переможець отримуватиме гарантовану абсолютну більшість депутатських мандатів. В свою чергу, посаду президента скасують, а його обов'язки будуть поділені між фактично обраним народом прем'єр-міністром, яким автоматично стане лідер партії-переможця, і «колективним президентом» – об'єднанням «моральних авторитетів»¹.

Сутність парламентської форми правління полягає в тому, що законодавча і виконавча влада належить парламенту (виконавча влада належить парламенту в тому сенсі, що він формує уряд, наділяючи його повноваженнями). Тобто, фактично, можемо констатувати, що законодавча і виконавча влада «зливаються» один з одним. Формально ці гілки влади незалежні, однак в реальності парламент і уряд (виконавча влада) щільно пов'язані між собою. Парламентська форма правління існує, наприклад, у ФРН, Італії, Австрії, Греції, Швейцарії, Ісландії, Фінляндії та інших державах. Це свідчить про те, що така форма правління прижилася в європейських державах.

Відмічаємо, що до певних переваг цієї системи можна віднести такі ознаки:

- основний обсяг влади сконцентровано в руках одного органу. Для прийняття рішень в даному випадку потрібна більшість голосів в парламенті; парламентській республіці немає ніякого іншого органу або повноважної особи, які б могли відхилити рішення парламенту;

¹ Аверчук Р. Експлейнер про найважливіше: пояснюємо, що не так із формою правління в Україні. URL: <https://voxukraine.org/cards/pravlinnya/index.html>. (дата звернення: 29.06.2020).

- в парламентській системі менш імовірні конфлікти між гілками влади, вони тісно співпрацюють; при цьому усі члени кабінету міністрів (уряду) є й членами парламенту, об'єднуючи виконавчу відповідальність із законодавчою роботою;

- парламент – колегіальний колективний орган управління, що захищає країну від можливої концентрації влади в руках однієї особи (диктатури)¹.

Проте, все вищезазначене не означає, що парламентська система не позбавлена недоліків. Недоліками парламентської республіки є такі:

- ненадійність та нетривалість багатопартійної коаліції, що робить імовірними зміни уряду, призупинення прийняття законів, адже розпустити парламент ніхто не може (оскільки парламент призначає і уряд, і президента), і він працює до наступних виборів;

- в парламентській системі парламент не стримується і не урівноважується будь-яким іншим органом влади; уряд залежить від парламенту, а парламент – поза конкуренцією, при цьому можлива і ситуація, коли більшість місць в парламенті буде належати партії, яка проводить помилкову політичну лінію, а призупинити її дії можна лише за умов наступних виборів².

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, доходимо до висновку, що на сьогодні оптимальним варіантом форми правління в Україні є змішана республіка, а саме парламентсько-президентська. Повернення до такої форми правління в 2014 р. супроводжується значними труднощами, оскільки дана форма правління може реально існувати тільки за умови функціонування сформованої та стабільної партійної системи, що на жаль в сучасних реаліях України є неможливим. Парламентсько-президентська форма правління дає можливість підпорядкувати уряд законодавчій гілці влади, що передбачає інституційний розвиток в напрямі парламентарної форми правління з обов'язковим виробленням дієвих парламентських засобів контролю над

¹ Скаун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник. К.: Алерта; КНТ ; ЦУЛ, 2009. С. 117.

² Скаун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник. К.: Алерта; КНТ ; ЦУЛ, 2009. С. 118.

урядом, інструментів впливу виконавчої гілки на законодавчу, збереження пропорційної виборчої системи тощо. Історичний досвід показує, що президентсько-парламентська республіка не прижилась в Україні, оскільки два «соціальних вибухи» відбулися в нашій державі саме за часів президентства Л. Кучми та В. Януковича, коли в Україні була саме президентсько-парламентська республіка. Тому, враховуючи вищевикладене, вважаємо, що парламентсько-президентська форма правління є оптимальною для України.

Висновки до Розділу III

В сучасних умовах оптимальним варіантом форми правління в Україні є змішана республіка, а саме парламентсько-президентська. Повернення до такої форми правління в 2014 р. супроводжується значними труднощами, оскільки дана форма правління може реально існувати тільки за умови функціонування сформованої та стабільної партійної системи, що на жаль в сучасних реаліях України є неможливим.

Парламентсько-президентська форма правління дає можливість підпорядкувати уряд законодавчій гілці влади, що передбачає інституційний розвиток в напрямі парламентарної форми правління з обов'язковим виробленням дієвих парламентських засобів контролю над урядом, інструментів впливу виконавчої гілки на законодавчу, збереження пропорційної виборчої системи тощо. Історичний досвід показує, що президентсько-парламентська республіка не прижилась в Україні, оскільки два «соціальних вибухи» відбулися в нашій державі саме за часів президентства Л. Кучми та В. Януковича, коли в Україні була саме президентсько-парламентська республіка. Тому, враховуючи вищевикладене, вважаємо, що парламентсько-президентська форма правління є оптимальною для України.

ВИСНОВКИ

1. Форма правління – це спосіб організації і здійснення державної влади, порядок утворення та діяльності державних органів, компетенція і взаємозв'язок між собою, а також взаємовідносини з населенням країни (ступінь участі населення в їхньому формуванні).

Форма державного правління є однією з суттєвих характеристик форми держави і залежить від способу організації верховної влади в державі, у першу чергу від того, що заведено визнавати її формальним джерелом, яким є порядок утворення й оновлення органів державної влади (вибори чи престолонаслідування), принципи взаємодії органів влади між собою та з населенням. Джерелом влади може бути визнана воля однієї людини, воля усього народу або ж воля певної панівної соціальної верстви – олігархії.

2. В результаті проведеного дослідження класифікацій форм правління зроблено висновок, що значна кількість класифікацій форм правління, спричинена відсутністю чітко визначеного, усталеного набору сутнісних критеріїв класифікації форми правління – неприйнятна. Саме тому, необхідно залишатися на позиції, усталеній тисячоліттями, що формами правління виступають монархія і республіка, які в свою чергу поділяються на окремі різновиди.

Монархія – це форма державного правління, за якою державна влада належить повністю або частково одній особі – монарху, і передається як спадщина серед представників правлячої династії або формується якимось іншим шляхом.

Республіка – це форма правління, при якій вищі органи державної влади обираються безпосередньо народом або формуються виборними установами на певний строк.

3. Серед чинників вибору форми правління виділяються наступні: 1) історичний тип держави; 2) співвідношення політичних сил у державі на

момент її конституювання; 3) форма права і форма держави; 4) рівень правової культури; 5) рівень економічного розвитку держави; 6) соціальна сутність держави; 7) інші чинники. Вищезазначені чинники вибору форми правління впливають на вибір форми правління в будь-якій державі світу. Не є винятком і Україна, оскільки тільки в сукупності вищезазначені чинники впливають на вибір форми правління. Історичний досвід показує, що Україна остаточно ще не визначилася із формою правління, оскільки систематичні зміни конституції призводять до зміни форми правління з президентсько-парламентської і навпаки.

4. Згідно з первинною редакцією Конституції України Україна була президентсько-парламентською республікою, тобто різновидом змішаної республіки.

Змішана форма республіки – це республіки в яких парламент і президент здійснюють контроль за діяльністю уряду (подвійний контроль). Ключовою особливістю президентсько-парламентської республіки в Україні було те, що в Президента України було більше повноважень ніж у парламенту.

У президентсько-парламентських республіках президент держави наділений більш широкими повноваженнями у формуванні уряду та впливі на нього, ніж парламент. У таких республіках президент хоча і не є офіційним керівником уряду, проте він може надавати йому керівні вказівки, головувати на його засіданнях, скасувати нормативні акти, що їх видає уряд, відправляти уряд у відставку, має широкі повноваження при його формуванні тощо.

5. Згідно з чинною редакцією Конституції України, Україна – це парламентсько-президентська республіка. Парламентсько-президентська республіка – це форма правління, вид змішаної республіки, за якої глава держави (президент) особисто пропонує склад уряду (насамперед кандидатуру прем'єр-міністра), який підлягає обов'язковому затвердженню всім парламентом.

Аналіз трансформації форми правління в Україні свідчить, якщо в президентсько-парламентській республіці уряд в Україні був лише інструментом президентської влади, то в парламентсько-президентській республіці уряд залежить насамперед від розкладу сил у парламенті. Позначилася тенденція до встановлення більш високого ступеня автономності відносин уряду з парламентом. Президент України не має повноважень своєю волею відправляти Кабінет Міністрів України у відставку. Він, хоч й бере активну участь у долі Кабінету Міністрів, все-таки досить жорстко обмежений у своїх повноваженнях і зобов'язаний рахуватися із законодавчим органом: для цього потрібно винесення резолюції недовіри Кабінету Міністрів України з боку Верховної Ради України. Крім того, Президент України обмежений і в праві розпуску парламенту.

Встановлення та функціонування тієї чи іншої форми державного правління буде ефективним тільки тоді, коли владний трикутник «глава держави – глава уряду – парламент» буде функціонувати консолідовано, досягатиметься згода при вирішенні спірних питань, повноваження, надані Конституцією України та законами України будуть поважатися і не перетягуватися, а на перший план ставитимуться інтереси українського народу.

6. В сучасних умовах оптимальним варіантом форми правління в Україні є змішана республіка, а саме парламентсько-президентська. Повернення до такої форми правління в 2014 р. супроводжується значними труднощами, оскільки дана форма правління може реально існувати тільки за умови функціонування сформованої та стабільної партійної системи, що на жаль в сучасних реаліях України є неможливим.

Парламентсько-президентська форма правління дає можливість підпорядкувати уряд законодавчій гілці влади, що передбачає інституційний розвиток в напрямі парламентарної форми правління з обов'язковим виробленням дієвих парламентських засобів контролю над урядом, інструментів впливу виконавчої гілки на законодавчу, збереження

пропорційної виборчої системи тощо. Тому, враховуючи вищевикладене, вважаємо, що парламентсько-президентська форма правління є оптимальною для України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про проголошення незалежності України: Постанова, Акт Верховної Ради Української РСР від 24.08.1991 № 1427-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1991, № 38, ст.502.
3. Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України: Конституційний договір від 08.06.1995 № 1к/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1995, № 18, ст.133.
4. Про внесення змін до Конституції України: Закон України від 08.12.2004 № 2222-IV. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2005, № 2, ст.44.
5. Про відновлення дії окремих положень Конституції України: Закон України від 21.02.2014 № 742-VII. *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2014, № 11, ст.143. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України): Рішення від 30.09.2010 № 20-рп/2010. *Офіційний вісник України* від 01.10.2010 2010 р., № 72/1 Спеціальний випуск; № 77, 2010, с., стор. 7, стаття 2597.
6. Bluntschli J.K. *The Theory of the State*. Kitchener. 2000. 491 p.
7. Duverger M. *The Idea of Politics: The Uses of Power in Society*.. London: Methuen. 1966. 230 p.
8. Kresak P. *Porovnavacie statne pravo*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1992. 454 с.

9. Аверчук Р. Експлейнер про найважливіше: пояснюємо, що не так із формою правління в Україні. URL: <https://voxukraine.org/cards/pravlinnya/index.html>. (дата звернення: 29.06.2020).
10. Авраменко Л. В. Теорія держави і права. Харків: СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2004. 287 с.
11. Алексєєнко І. Г. Президентська республіка як парадигма взаємодії політичних інститутів. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер. : Політологія*. 2010. Т. 149, Вип. 137. С. 73-77.
12. Андреева Г.Н. Конституционное право зарубежных стран: Повторительный курс в вопросах и ответах. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2008. 416 с.
13. Арановский К. В. Государственное право зарубежных стран. М. : Форум, 2000. 488 с.
14. Аристотель. Сочинения: В 4-х т. Т. 4. Пер. с древнегреч.; Общ. ред. А. И. Доватура. М.: Мысль, 1983. 830 с.
15. Балюк Г. И. Взаимосвязь правовой культуры и социалистической демократии. Киев : О-во «Знание» УССР, 1984. 48 с.
16. Бариська Я. О. Фактори, які впливають на форму державного правління. *Форум права*. 2012. № 4. С. 61-65.
17. Бариська Я. О. Форма державного правління як категорія теоретико-правової науки. *Науковий вісник Ужгородського університету : Серія: Право*. Ужгород : Говерла, Вип. 16 2011. Вип. 16. С. 12-14.
18. Благож Й. Формы правления и права человека в буржуазных государствах. М.: Юридическая литература, 1985. 222 с.
19. Боровікова В.С. Сутність держави: науково-понятійне тлумачення в теорії держави Б. Кістяківського. *Науковий Вісник Львівського університету внутрішніх справ*. №1. 2018. С. 3-17.

20. Бостан Л. М. Історія держави і права зарубіжних країн. 2-е вид. перероб. й доп.: Навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 730 с.
21. Бостан С. К. Форма правління сучасної держави: проблеми історії, теорії, практики: монографія. Запоріжжя: Юрид. ін-т, 2005. 540 с.
22. Брежнев О.В. Конституционно-правовые споры как явления современной действительности (генезис, содержание, порядок разрешения). *Сравнительное конституционное обозрение*, 2005, №4 (53). С. 3-8.
23. Ведерніков Ю. А.. Теорія держави і права: учебное пособие Київ : Знання, 2008. 333 с.
24. Ветютнев Ю. Ю. Государственно-правовые закономерности: вопросы теории и методологии : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве». Саратов, 2004. 26 с.
25. Волинка К. Г. Теорія держави і права: Навч. посіб. К.: МАУП, 2003. 240 с.
26. Волощук О.Т. Форма правління: поняття та сутність. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2011. Випуск 559. Правознавство. С. 33-38.
27. Волощук О.Т. Форма правління: поняття та сутність. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2011. Випуск 559. Правознавство. С. 33-38.
28. Гаджиев К.С. Политическая наука. М.: Международные отношения. 1995. 400 с.
29. Ганьба Б.П. Проблеми і перспективи вдосконалення форми державного правління сучасної України. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2011/04.pdf (дата звернення: 29.06.2020).
30. Глотов Б. Б. Класифікація форм державного правління: український контекст. *Актуальні проблеми державного управління та місцевого самоврядування: зб. наук. пр. Д.: ДРІДУ НАДУ*, 2010. Вип. 2(5). С. 207-211.
31. Гомеров И. Н. Государство и государственная власть: предпосылки, особенности, структура. Москва. ООО «Изд-во ЮКЭА», 2002. 830 с.

32. Григонис Э. П. Теория государства и права: курс лекций. СПб.: Питер, 2002. 318 с.
33. Демиденко Г. Г. Історія вчень про право і державу. Навчальний посібник. Харків: Консум, 2004. 432 с.
34. Долгошея Н. О. Страхування в запитаннях та відповідях : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 316 с.
35. Жакке Ж.-П. Конституционное право и политические институты. М.: Юристь, 2002. 365 с.
36. Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів; За ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2011. 584 с.
37. Ильин И. А. Общее учение о государстве и праве (фрагменты). *Правоведение*. 1992. № 3. С. 86-101.
38. История древнего Востока: От государственных образований до древних империй. Под ред. А. В. Седова; Ин-т востоковедения. М.: Вост. лит., 2004. 895 с.
39. Кант І. Критика чистого розуму. Переклад з німецької Ігоря Бурковського. Київ: Юніверс, 2000. 504 с.
40. Кельман М.С. Загальна теорія держави та права: підручник. 3-е вид, стереотипне. Л.: Новий Світ-2000, 2009. 584 с.
41. Кириченко В. М., Куракін О. М.. Теорія держави і права: модульний курс: Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2010. 264 с.
42. Кірюхін Д. І. Вступ до філософії релігії Гегеля. Філософія як спекулятивна теологія. К. : ПАРАПАН, 2009. 204 с.
43. Комаров С. А. Теория государства и права. М. : НОРМА, 2003. 448 с.
44. Конституции зарубежных государств. М. : БЕК, 1996. 137 с.
45. Конституционное (государственное) право зарубежных стран : учебник : В 4-х т. отв. ред. Б. А. Страшун. 2-е изд., испр. и доп. М. : Изд-во БЕК, 1996. Т. 1-2. 778 с.

46. Конституционное право. Энциклопедический словарь. Под ред. С.А. Авакьян. М.: Норма, 2000. 675 с.
47. Конституційне право зарубіжних країн : хрестоматія : навч. посіб. упоряд. В. О. Ріяка. К. : Юрінком Інтер, 2007. 384 с.
48. Конституційне право зарубіжних країн: Навч. посібник; За заг. ред. В. О. Ріяки. 2-е вид., допов. і перероб. К.: Юрінком Інтер, 2006. 544 с.
49. Конституційне право України: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. За ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. Х.: Право, 2008. 416 с.
50. Кравченко В. В. Конституційне право України : навчальний посібник. Вид. 4-те, виправл. та доповн. К. : Атіка, 2006. 568 с.
51. Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання друге. Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. 432 с.
52. Лазарев В.В. Общая теория государства и права. М.: Юристъ, 2007. 517 с.
53. Лемак В. Форма государственного правления в Украине: проблемы идентификации и реформирования. *Правовая система Украины: история, состояние и перспективы*. В пяти томах. Т. 1: Методологические и историко-теоретические проблемы формирования и развития правовой системы Украины. Харьков, Право, 2011. С. 234-269.
54. Локк Дж. Два трактата о правлении. Источник: Локк Дж. Сочинения: В 3 т. Т. 3. М.: Мысль, 1988. 488 с.
55. Макарова З.С. Республіканська форма державного правління: поняття та види. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. №5. С. 52-56.
56. Манько О. Є. Поняття форм державного правління в конституційному праві. *Форум права*. 2009. № 3. С. 424-430.
57. Мартинюк Р. Класифікація форми правління: проблема вибору критеріїв. *Право України*. 2018. № 12. С. 207-219.
58. Мартинюк Р.С. Критерії та чинники вибору форми правління в Україні. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2012. № 2 (6). С. 1-17.

- 59.Марченко М. Н. Методологические проблемы изучения форм государства. *Проблемы теории государства и права*.1999. № 2. С. 162-191.
- 60.Мацієвський Ю. В. Який режим буде у В. Янукович і що з того вийде? *Наукові записки. НаУОА. Серія «Політологія»*. Вип. 5. Острог, 2011. С. 274–289.
- 61.Мироненко П. В. Форма правління як концептуальна і прикладна проблема. *Суспільно-політичні процеси*. 2016. Вип. 3. С. 11-60.
- 62.Мироненко П. В. Форма правління: політичні трансформації на зламі століть : монографія.К. : ВЦ «Академія», 2014. 220 с.
- 63.Мухаев Р. Т. Теория государства и права: учебник. 2-е изд., перераб. и доп. Москва ЮНИТИ-ДАНА, 2005. 544 с.
- 64.Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства. Москва: 2012. 560 с.
- 65.Новая философская энциклопедия : в 4 т. пред. науч.-ред. совета В. С. Стёпин. 2-е изд., испр. и доп. М. : Мысль, 2010. 2816 с.
- 66.Онiщенко О. В. Конституція України як основне джерело конституційного права України. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Київ, 2005. 21 с.
- 67.Павленко Р. М. Парламентська відповідальність уряду: світовий та український досвід. К. : Вид. дім «КМ Академія», 2002. 253 с.
- 68.Петришин О. Змішана республіканська форма державного правління: питання теорії та практики. *Право України*. 2009. № 10. С. 57-60.
- 69.Пилипенко В. В. Особливості діяльності комуністичних партій Ірану після ісламської революції. Модернізація політичної системи сучасної України: стан та перспективи розвитку : *Збірник матеріалів XII Всеукраїнської науково-практичної конференції* (26 грудня 2018 р.). Сєверодонецьк : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2019. С. 65-67.
- 70.Платон. Собрание починений : в 4 т. Т. 1. общ. ред. А. Ф.Лосева. М. : Мысль, 1990. 860 с.

71. Политический процесс: основные аспекты и способы анализа: Сб. учебных матеріалом. Под ред. Мелешкиной Е.Ю. М.: Изд-во «Весь Мир», 2001. 304 с.
72. Політологічний словник: навч. посіб. за ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. Київ. МАУП, 2005. 792 с.
73. Проблемы общей теории права и государства. под ред. В. С. Нерсесянца. М. : Норма, 2000. 832 с.
74. Протасова В.Є. Парламентсько-президентська республіка: сутність, особливості, різновиди : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Х., 2007. 222 с.
75. Процюк І. В. Сучасні монархії: зміст і сутність. *Держава та регіони*. Серія: Право, 2018 р., № 3 (61). С. 33-38.
76. Рябов С.Г. Політологічна теорія держави: Навч. посібник для студентів гуманіт. фак. вищ. навч. закладів. К.: ТАНДЕМ, 1996. 384 с.
77. Советчук Н. М. Правова культура: шляхи формування та розвитку. *Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 60-річчю проголошення Загальної Декларації прав людини, (м. Івано-Франківськ, 28 листопада 2008 р.)*. Івано-Франківськ, 2008. С. 276-282.
78. Серьогіна С. Г. Форма правління в Україні: конституційно-правовий аспект: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.02; МОН України, Нац. Ун-т «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Х., 2013. 42 с.
79. Серьогіна С. Оптимізація статусу президента як ключова ланка конституційної реформи в Україні. *Право України*. 2009. № 6. С. 23-28.
80. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підруч. Х. : Еспада, 2006. 776 с.
81. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник. К.: Алерта; КНТ ; ЦУЛ, 2009. 520 с.
82. Совгиря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України. Повний курс: наич. посіб. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Юрінком Інтер, 2012. 544 с.

83. Сухонос В. В. Інститут глави держави в умовах республіки : конституційно-правовий та історико-теоретичний аспекти : монографія. Суми : Університетська книга, 2013. 318 с.
84. Сухонос В. Теорія держави і права: навч. посібник. Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. 326 с.
85. Сучасні монархії в світі – королі та королеви в ХХІ ст.. *Альтер-ЕГО: політико-економічний веб-журнал*. 2011. №16. С. 11-19.
86. Тацій В.Я. Конституція України. Науково-практичний коментар. Харків: Право, 2011. 128 с.
87. Теорія держави і права : підручник; за ред. О.В. Петришина. Х.: Право, 2015. 368 с.
88. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник. За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
89. Теорія держави та права : навч. посіб. за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. К. : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
90. Ушаков А. А. О понятии исторического типа государства и права. *Правоведение*. 1983. № 5. С. 24-31.
91. Фриц К. фон. Теория смешанной конституции в античности: критический анализ политических взглядов Полибия. Пер. с англ. СПб.: Издательство СПбГУ, 2007. 419 с.
92. Хропанюк В. Н. Теория государства и права : учеб. для вузов. 3-е изд., испр. и доп. М. : Интерстиль : Омега-Л, 2006. 384 с.
93. Цицерон Марк Тулій. Про державу, Про закони, Про природу богів. Пер. з лат. В. Литвинова. Київ: Основи, 1998. 476 с.
94. Чанышев А. Н. Курс лекций по древней философии. М., 1981. 484 с.
95. Челлен Р. Государство как форма жизни: пер. с швед. РОССПЭН, 2008. 319 с.
96. Червонюк В. И. Теория государства и права: Учебник. Москва: ИНФРА-М, 2009. 704 с.

97. Черняк Є. В. Зміна форми правління як мета конституційних перетворень: порівняльно-правовий аспект. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. Спецвипуск*, ч. 2. 2017. С. 40-43.
98. Чечель О. М. Тип економічної системи як чинник економічної політики держави. *Державне будівництво*. 2009. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVu_2009_2_29. (дата звернення: 29.06.2020).
99. Чиркин В.Є. Конституційне право зарубіжних країн: Підручник. 4-е вид., Перераб. і доп. М.: Юристь, 2006. 669 с.
100. Шаповал В. Форма держави в конституційному праві. *Вісник Конституційного суду України*. 2003. № 2. С. 47-58.
101. Шаповал В. Форма державного правління як конституційний *modus vivendi* сучасної держави. *Право України*. 2009. № 10. С. 38-56.
102. Шаповал В.Н. Сравнительное конституционное право. К.: Княгиня Ольга, 2007. 416 с.